

A Study on the Plural and Networked Agency in Social Protests in Iran: 2017-2021

Khalilollah Sardarnia^{ID*} | Hengameh Alborzi^{ID**}

Extended abstract

1- Introduction

The present era of network society has capacities for mobilization, identity formation, and organization based on common dissatisfactions, and increasing distrust in partisan-guild organizations has led to the presence of pluralist protest agencies or activism from different social strata and intellectual bodies in the streets. Iranian society has also been affected by these developments since the second half of the 2017s, facing a brand-new spectrum of political, social, and guild protests that are considered a turning point in Iran's modern history, because they differ greatly in form and nature from previous movements. In these protests, the economically and socially marginalized masses, workers, and guilds that have increasing political-social awareness, participated in the streets and city squares in a relatively spontaneous manner to be heard and advance their economic, social, and political demands. The present study, seeks to answer the following questions: What were the main reasons or motivations of activists to participate in the 2017-2021 protests? And how did they become aware of and participate in protest plans (time, location, and slogans)?

2- Theoretical Framework

The present study utilizes the theoretical foundations of street politics, sub-politics, and network society to examine the causes and forms of the 2017-2021 protests in Iran. According to the theory of street politics, streets have now become a platform for people to express their dissatisfaction. Having capacities and contexts for expanding communication technologies, especially the internet, have strengthened organization capabilities for this presence, since protesters, in the absence of unified leadership, have become aware of current conditions as well as how to participate in protest gatherings through social networks and cyberspace and attended the streets in a coordinated manner. Since the second half of the 2017s, the political atmosphere of the Islamic Republic has also become dependent on a component called the street, where workers, teachers, drivers, women, youth, and students have chosen to express their demands in the absence of efficient and supportive parties, institutions and guilds.

3- Methodology

The method of this study is exploratory and field-based, utilizing qualitative content analysis. In this research, the content of texts extracted from data has been analyzed using semi-structured in-depth interview techniques with 84 participants (comprised of different groups including teachers, workers, drivers, students, and others) who have been protesting or criticizing economic, political, and social policies and conditions of society from late 2017 to 2021. This field study has two objectives: understanding the main motivations of interviewees for participating or sympathizing with protests, and how people were made aware and organized to attend protests (type of slogan, date, time, and location of protests).

4- Results & Discussion

The findings indicate that people's protests and demands during 2017-2021 cover a spectrum from structural reforms to fundamental changes. In these protests, the most important issue was economic problems and livelihood demands as the priority of all groups. However, other social and political demands have also been important and considerable. With a historical-comparative

* Professor of Political Science, Shiraz University, Shiraz, Iran. (Corresponding Author), kh-sardarnia@yahoo.com

** Ph. D Student of Political Science, Shiraz University, Shiraz, Iran.

perspective, we realize that in the 2009 protests, students have been more active and their demands have been mainly political. But from the December 2017 protests onwards, the impoverished middle class like teachers, and lower strata of society like workers and slum dwellers have mainly participated in the protests with economy-centered as well as political and social demands. This signifies the transformation of quality-of-life issues into one of the most crucial demands of society. What is seen in current protests is a more extensive agency. Now all groups of society are participating in protests. Regarding how interviewees became aware of information and calls for protests and the time and method of participation, the use of virtual social networks ranks first. Among social networks, Telegram channels, Instagram, Twitter, and WhatsApp groups were the most used, respectively. Next in this spectrum, is the use of satellite news networks such as Voice of America. In the next ranks, there are BBC Persian, Iran International, which was established a few months before the protests of December 2017, Manoto TV, and Radio Farda. These extensive agencies are reinforced by the convergence of media and society and threaten national cohesion and political stability.

5- Conclusions & Suggestions

The distrust of protesting people and groups towards syndicates, parties, and factions to convey their voices to officials and ruling elites has caused these groups to directly pursue their goals and demands through street protests and strikes. Moreover, in these protests, a network of widespread protests is formed by connecting classes, guilds, and different popular groups which poses serious challenges to the government. Conversely, the expanding application of cyberspace in people's daily lives in the form of social networks has brought public opinions and thoughts closer together and, in a way, played the role of a catalyst in such protests. People's frustration and disappointment from poor and unstable economic and social conditions and incorrect decision-making and policymaking have been the root cause of protests, while the street and media have been the tools to advance and facilitate the protests. Therefore, to overcome these issues, the following solutions are suggested to the country's politicians and policymakers: putting efforts into eliminating poverty and injustice, honest expression of problems and challenges to people and presenting a believable prospect of overcoming economic challenges, seriously combating corruption and generating grounds, paying attention to the role of intermediary sociopolitical institutions to reinforce people-centered policymaking, nativism and youth-centered management of the country and attempting to organize protests and rallies.

Keywords: Social Protests, Street Politics, Network Society.

Article Type: Research Article.

مطالعه میدانی عاملیت چندگانه و شبکه‌ای شده در اعتراض‌های اجتماعی در ایران از ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۰

خلیل الله سردارنیا* | هنگامه البرزی**

چکیده

از دهه ۱۹۹۰ به این سو به تأثیر از گسترش تحولات ساختاری - نوسازی، جهانی شدن و انقلاب ارتباطات و اطلاعات، شاهد سیاسی شدن هویت‌ها و عاملیت‌های گوناگون بوده‌ایم و جنبش‌های اجتماعی به مثابه چتر بزرگی برای پوشش دادن و رهبری اعتراض‌ها عمل کرده‌اند. اعتراض‌های دهه ۱۳۹۰ نقطه عطفی در تاریخ نوین ایران به‌شمار می‌رود؛ زیرا به لحاظ شکلی و ماهوی، تفاوت زیادی با جنبش‌های پیشین دارند. در این اعتراض‌ها توده‌ها، کارگران، اصناف و جوانان به شکل نسبتاً خودانگیخته‌ای در خیابان‌ها برای پیش‌برد مطالبات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی خود حضور یافتند. پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این پرسش‌ها است: دلایل یا انگیزه‌های اصلی کنش‌گران از شرکت در اعتراض‌های ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۰ چه بوده؟ و نحوه مشارکت و آگاهی آن‌ها از برنامه‌های اعتراضی (زمان و مکان و شعارها) بیشتر از چه راهی بوده است؟ این پژوهش با بهره‌گیری از نظریه سیاست خیابان و جامعه شبکه‌ای و با روش میدانی و تکنیک مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته انجام شده است. یافته‌های کلی این پژوهش از این قرار است: از ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۰ سطح کنش‌گری اعتراضی از بدنه فکری یعنی دانشجویان به بقیه اقشار گسترش یافته است. تحلیل محتوای مصاحبه‌ها حاکی از جایگاه نخست مطالبات اقتصادی و در رده بعد مطالبات اجتماعی و سیاسی به‌عنوان انگیزه یا دلایل اصلی در کنش‌گری اعتراضی قرار دارند به‌ویژه اینکه برای جوانان و دانشجویان و دانش‌آموزان هم مطالبات اقتصادی در رده نخست اهمیت بوده است. کاهش اعتماد به رسانه‌های داخلی به همراه ظرفیت‌های ارتباطی و سازمان‌دهی بالای شبکه‌های اجتماعی مجازی و ماهواره‌ها منجر به گرایش به آن‌ها برای آگاهی و مشارکت در اعتراض‌ها شدند.

کلیدواژه‌ها: اعتراض‌های اجتماعی، سیاست خیابان، جامعه شبکه‌ای.

نوع مقاله: پژوهشی.

* استاد گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. (نویسنده مسئول)،

kh-sardarnia@yahoo.com

** دانشجوی دکتری علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل، ۱۴۰۲، دوره ششم، شماره دوم، ۴۸۱-۴۷۱.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۱۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۳۰

ناشر: دانشگاه رازی

© نویسندگان

مقدمه

در عصر جامعه شبکه‌ای شده حیات خود را سپری می‌کنیم، در چنین عصری وجود ظرفیت‌های بسیجی، هویت‌دهی و سازمان‌دهی در بستر نارضایتی‌های مشترک و بی‌اعتمادی فزاینده به تشکل‌های حزبی - صنفی منجر به حضور عاملیت‌ها یا کنش‌گری اعتراضی کثرت‌گرا از طبقات و بدنه‌های اجتماعی و فکری در خیابان‌ها با رهبری جنبش‌های اجتماعی خودانگیخته شده است. جامعه ایران نیز از این موضوع و تحولات مستثنا نبوده و از نیمه دوم دهه ۱۳۹۰ شمسی به این سو، با طیف بسیار جدید از اعتراض‌های سیاسی، اجتماعی و صنفی مواجه شده است. اعتراض‌ها از نیمه دوم دهه ۱۳۹۰ به این سو نقطه عطفی در تاریخ نوین ایران به‌شمار می‌رود؛ زیرا به‌لحاظ شکلی و ماهوی، تفاوت زیادی با جنبش‌های پیشین دارند. در این اعتراض‌ها توده‌ها، کارگران و اصناف آسیب‌دیده اقتصادی و اجتماعی با برخورداری از آگاهی فزاینده سیاسی - اجتماعی به شکل نسبتاً خودانگیخته‌ای در خیابان‌ها و میدان‌های عمومی برای شنیده شدن و پیش‌برد مطالبات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی خود حضور یافتند.

وقوع اعتراض‌های دهه ۱۳۹۰ شمسی در ایران از بسیاری زاویه‌ها حائز اهمیت است که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: استمرار زمانی نسبتاً طولانی مدت آن‌ها، شکل‌گیری پیوندهای افقی بین اعتراض‌های صنفی، رادیکال شدن نسبی اعتراض‌ها و طرح برخی شعارهای ساختارشکنانه، بی‌اعتمادی کارگران به احزاب و پیگیری مطالبات صنفی در قالب خرده‌سیاست، طرح و پیش‌برد مطالبات از طریق خیابان به شکل مستقیم و خودانگیخته، داشتن ماهیت فوکویی و شبکه‌ای اعتراض‌ها و نداشتن رهبری کلاسیک و درنهایت شکل‌گیری پیوندهایی بین بدنه فکری و اجتماعی جامعه.

وقوع این اعتراضات حاکی از ظهور چند مسئله اساسی در جامعه ایران است. وجود فقر، نابرابری‌های اجتماعی - اقتصادی بین اقشار مختلف جامعه، نادیده گرفته شدن صداهای اعتراضی و مطالبات بسیاری از مردم، مشاغل، اصناف، وجود فساد اداری و اقتصادی در سطحی وسیع، گسترش ارتباطات و تغییر سبک زندگی مردم به‌واسطه جهانی شدن و تغییر ذائقه و سلیقه‌های آن‌ها، وجود فضای مجازی آگاهی‌بخش، امکان همبستگی مجازی و انتقال همان همبستگی به عرصه‌های واقعی اجتماعی، بی‌اعتمادی مردم

مطالعه میدانی عاملیت چندگانه و شبکه‌ای شده در اعتراض‌های اجتماعی ... (خلیل‌الله سردارنیا و هنگامه البرزی) ۴۵۱

و اصناف به احزاب رسمی و نهادهای رسمی و دولتی و تنها و بی‌یاور پنداشتن خود و در نهایت حضور در خیابان برای پیگیری حق و حقوقشان از جمله این مسائل است.

مهم‌ترین عواملی که در اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش می‌توان گفت عبارت‌اند از: وجود مسائل و مطالبات مهم عمدتاً حل نشده، لزوم شناخت هرچه بیشتر مشکلات و خلأهای مبتلابه جامعه برای ارائه پیشنهادها و راهبردهای عملیاتی در جهت برون‌رفت از بحران‌ها، دادن سمت و سوی قانونمند، غیر انحرافی و هرج و مرج طلبانه به اعتراض‌های صنفی - اجتماعی و در نهایت پاسخگوسازی حکومت نسبت به معترضان و لزوم نگاه آینده‌پژوهانه، منطقی، واقع‌بینانه، آسیب‌شناسانه و کاربردی مسئولان و مدیران کشور به این گونه اعتراض‌ها.

هدف از این تحلیل چندعاملی پرده برداشتن از شرایطی است که باعث ایجاد شرایط ناآرام در جامعه شده است همچنین مشخص کردن این امر است که چگونه کیفیت زندگی به یکی از مفاهیم مهم جوامع امروزی تبدیل شده و بدنه فکری جامعه که قبلاً بیشتر به سمت مسائل علمی-فکری و دانشگاهی تمایل داشتند، اکنون و در این برهه، اقتصاد و معیشت برای آن‌ها ارجحیت یافته و به‌نوعی پیوند بین بدنه فکری و اجتماعی جامعه شکل گرفته است.

همچنین هدف دیگر این پژوهش دستیابی به انگیزه‌های اصلی معترضان و نحوه مشارکت آن‌ها در اعتراضات سال‌های ۱۴۰۰-۱۳۹۶ و پاسخ به این پرسش‌ها است: انگیزه اصلی کنش‌گران از شرکت در اعتراض‌ها چه بوده است؟ نحوه آگاهی و مشارکت آن‌ها از برنامه‌های اعتراضی (زمان و مکان و شعارها) بیشتر از چه طریقی بوده است؟ این پژوهش با بهره‌گیری از نظریات سیاست خیابان آصف بیات و جامعه شبکه‌ای کاستلز و با روشی میدانی با تحلیل محتوای کیفی و تکنیک مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته انجام شده است.

پژوهش حاضر به نظریه خاصی وابسته نبوده و صرفاً سعی شده است با استفاده از مبانی نظری مرتبط و با روش تحلیل محتوای کیفی محتواهای به‌دست‌آمده تحلیل شده و ارتباط داده‌های به‌دست‌آمده با مباحث نظری مشخص شود تا از این طریق به فهم صحیحی از مسائل جامعه دست یابیم.

پیشینه پژوهش

حاجیانی و همکاران (۱۳۹۷) در مجموعه مقاله‌ای با عنوان «اعتراض‌ها و ناآرامی‌های دی‌ماه ۱۳۹۶: تحلیل‌ها و برآوردها»؛ به عوامل متعدد و زوایای گوناگون علل شکل‌گیری اعتراض‌های ۹۶ پرداخته‌اند. این مجموعه با وجودی که در هر مقاله به عامل یا عواملی اشاره شده است و منبع مهمی برای مطالعه در این مطالعه بود اما تحلیل این مطالعه به‌صورت کمی بوده و تقریباً فاقد مشاهدات و بررسی‌های کیفی است. نوروزپور (۱۳۹۸) در مقاله «تحلیل اعتراض‌های سیاسی دی‌ماه ۱۳۹۶»؛ براساس دو تئوری فرصت‌سیاسی و شناسایی و با روش تحلیل محتوای کیفی به مطالعه عناصر معنایی شکل‌دهنده به این اعتراض‌ها در دو دسته بنیادی و دورانی پرداخته است. او علت اصلی اعتراض‌های دی‌ماه ۹۶ را در مؤلفه‌های ذهنی مانند تبعیض و تحقیر می‌داند.

گرچه این پژوهش دارای یافته‌های ارزشمندی است اما ادامه اعتراض‌های پس از دی‌ماه ۹۶ با پیوستن کنش‌گران یا عاملیت‌های دیگر با ابعاد دیگر انجام این پژوهش را ضروری کرد. مدنی و همکاران (۱۳۹۹) در کتابی با عنوان «آتش خاموش؛ نگاهی به اعتراض‌های آبان ۹۸» گزارشی داخلی از روزشمار حوادث آبان ۱۳۹۸ و ابعاد و ماهیت آن اعتراض‌ها ارائه داده است که بیشتر به‌صورت داده‌های آماری بیان شده و صرفاً حوادث آبان ۹۸ را پوشش داده است. حسین‌پور و رشیدی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «اعتراض‌های دی‌ماه ۹۶ از منظر تئوری جامعه شبکه‌ای» به بررسی تأثیر شبکه‌های مجازی بر اعتراض‌های دی‌ماه ۱۳۹۶ در ایران با استفاده از داده‌های آماری برای تأیید ادعای مرتبط با تأثیر تقویت‌کننده شبکه‌ها پرداخته‌اند.

شاهی و عبده تبریزی (۲۰۲۰) در مقاله‌ای به زبان انگلیسی با عنوان «تظاهرات ایران، چالش‌های اعتراض‌های سیاسی در ایران» به بررسی اعتراض‌های جمهوری اسلامی طی ۴ دهه اخیر پرداخته‌اند. نویسندگان این مقاله، تاریخچه وقوع اعتراض‌های پس از انقلاب و تغییر و تحولات این اعتراض‌ها را بررسی کرده‌اند. نویسندگان انسداد سیاسی و مشکلات اقتصادی را به‌عنوان زمینه‌های شکل‌گیری اعتراض‌ها و همچنین عامل پویایی آن معرفی کرده‌اند. به عقیده نویسندگان، اعتراض‌های اخیر دیگر منحصر به شهرهای بزرگ و اقشار

مطالعه میدانی عاملیت چندگانه و شبکه‌ای شده در اعتراض‌های اجتماعی ... (خلیل‌الله سردارنیا و هنگامه البرزی) ۴۵۳

متوسط جامعه نیست بلکه اکنون اقشار فقیرتر جامعه به دنبال تغییر وضع موجود هستند. این مقاله با اینکه روند شکل‌گیری اعتراض‌ها را به خوبی بررسی کرده است و اطلاعات مهم و ارزشمندی را در این زمینه در اختیار می‌گذارد اما رویکرد کلی و اجمالی به اعتراض‌ها در شکل و قالب روند تاریخی دارد.

در پژوهشی که پیش‌تر توسط نگارندگان این مقاله و با استفاده از روش تحلیل محتوا انجام شد، برای تحلیل مطالبات معترضان، شعارهای آنان در اعتراض‌های خیابانی، شعارهای نوشتاری روی پلاکاردها و صفحات مجازی و محتوای مصاحبه‌های انجام‌شده با برخی از آن‌ها و همچنین دیدگاه برخی کارشناسان راجع به ریشه‌های شکل‌گیری اعتراض‌ها از طریق بررسی ویدئوها، فایل‌های صوتی و متون درج‌شده در روزنامه‌ها و صفحات مجازی بررسی و تحلیل شدند.

این بار و در پژوهش حاضر با روش میدانی و تحلیل محتوا به سراغ خود معترضان در شکل عاملیت چندگانه (کارگران، جوانان، رانندگان و معلمان) رفته و سعی شده است با تکنیک مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته با آن‌ها تا حد امکان به انگیزه‌های اصلی آنان از شرکت در اعتراضات دست یافته و همچنین با بهره‌گیری از مبانی نظری چگونگی ورود آن‌ها به اعتراضات و نحوه آگاهی آن‌ها از مکان و تاریخ اعتراضات مشخص شود تا از این طریق با مطالعه واقعیت‌ها و نارضایتی‌ها از زبان خود معترضان و تعیین اهمیت انگیزه‌ها در اعتراضات با بسترسازی شبکه‌های اجتماعی به فهم روش‌مندان و عینی از این موضوع دست یابیم. درواقع با انجام این پژوهش‌ها می‌توان با یک عقبه تاریخی و نگاه جامعه‌شناختی سیاسی و واقع‌گرایانه به مسائل کشور به تفاوت اعتراض‌های کنونی با اعتراض‌های ماقبل آن پی برد و درخصوص احتمال وقوع اعتراضات و شرایط ایجاد آن در آینده نیز دست به پیش‌بینی زد.

رهیافت نظری اجمالی

نظریه سیاست خیابان

نظریه سیاست خیابان^۱ توسط آصف بیات از تحلیل‌گران برجسته در این حوزه طرح شد.

خیزش اعتراضی طبقات پایین و متوسط در جهان و جنبش‌های عدالت خواهانه در غرب و کشورهای در حال توسعه، سبب شده که این نظریه از اهمیت، نفوذ و تأییدپذیری تجربی بالایی برخوردار شود. شواهد حاکی از برجستگی مطالبات و نارضایتی‌های اقتصادی و صنفی در کنار مطالبات هویتی، فرهنگی و سیاسی در اعتراض‌های خیابانی هستند. آصف بیات در کتاب معروف خود به نام «زندگی به مثابه سیاست، چگونه مردم عادی، خاورمیانه را تغییر می‌دهند» این نظریه را طرح و با ارائه مصادیق و شواهد عینی طبقاتی و صنفی شهری، شرح و بسط می‌دهد.

آصف بیات معتقد است زمانی که مطالبات و نارضایتی‌های مردم آشکارا از سوی دولت نادیده گرفته شود، شورش و اعتراض در بستر فضای عمومی محتمل است. به عقیده وی در این شرایط، شبکه‌ای از اقشار آسیب‌پذیر جامعه ایجاد می‌شود که شرایط مشابه و منافع یکسان دارند. بیات خیابان را عرصه عمومی برای بیان نارضایتی‌های عظیم طبقات پایین، توده‌های شهری، بیکاران، افراد عامی و بی‌سواد، زنان خانه‌دار و گروه‌ها و اقشاری از این دست تلقی می‌کند که فاقد تشکیلات نهادی بوده و عمدتاً به صورت خودانگیخته در خیابان به اعتراض و بیان مطالبات اقتصادی و معیشتی خود روی می‌آورند؛ البته نقش جنبش‌های اجتماعی در هدایت اعتراض‌های مردمی و پوشش شبکه‌ای آنان را نمی‌توان نادیده گرفت. در بستر پدیده سیاست خیابان، توده‌ها و طبقات پایین و متوسط شهری در غیاب تشکلات حزبی و مدنی در بی‌اعتمادی به آنان، از طریق قدم زدن، مشاهده، رانندگی، شعاردادن و... نقش اعتراضی خود را ایفا می‌کنند (Bayat, 2010: 11).

بیات در اثر دیگر خود به نام «سیاست‌های خیابانی، جنبش تهیدستان در ایران»، معتقد است دو عامل کلیدی باعث تبدیل شدن خیابان به عرصه فعالیت سیاسی می‌شود. عامل نخست از نظریه کلی فوکو درباره رابطه فضا و قدرت ناشی می‌شود. به این معنا که این فضای عمومی به محلی برای ستیزه‌گری بین توده و قدرت حاکم تبدیل می‌شود. عنصر دوم در شکل‌دهی سیاست‌های خیابانی چیزی است که بیات آن را شبکه انفعالی بین استفاده‌کنندگان اماکن عمومی می‌نامد. در واقع خیابان به‌عنوان یکی از اماکن عمومی دارای این امکان است که مردم در آن بدون داشتن یک شبکه فعال بسیج شوند.

مطالعه میدانی عاملیت چندگانه و شبکه‌ای شده در اعتراض‌های اجتماعی ... (خلیل‌الله سردارنیا و هنگامه البرزی) ۴۵۵
در نهایت چیزی که باعث می‌شود این شبکه انفعالی دست به عمل بزند، تهدید مشترک
است. وقتی اجزاء منفرد، دستاوردهایشان مورد تهدید قرار بگیرد، شبکه انفعالی بین آن‌ها به
یک شبکه فعال و عمل جمعی منتهی می‌شود (بیات، ۱۳۷۹: ۴۴-۴۱).

بیات خیابان را عرصه‌ای برای انتقال احساسات، نارضایتی‌ها، نمادها، ایستارها،
حساسیت‌های جمعی، احساسات مشترک و افکار عمومی مردم به‌ویژه - توده‌ها و فقرای
شهری بی‌اعتماد به نهادهای مدنی و حزبی و فاقد پشتیبانی‌های نهادینه‌شده حزبی به
نهادهای تصمیم‌گیر با هدف اصلاح سیاست‌ها، خط‌مشی‌ها و قوانین در عرصه‌های
اجتماعی، اقتصادی و توزیعی خدماتی می‌داند (Bayat, 2010: 212)؛ البته باید گفت دانشجویان
نیز به‌عنوان عضو مهم و بدنه فکری هدایتی در جنبش‌های اجتماعی - خیابانی فقرای
شهری عمل کرده‌اند. توجه به این مهم، نظریه سیاست خیابان بیات را در ایران و در ارتباط
با اعتراض‌های اخیر کاربردی‌تر و ملموس‌تر جلوه می‌دهد. خیابان در کلان‌شهرهای امروز
به محلی برای تلافی سیاست خرد و سیاست کلان تبدیل شده است.

آنچه از نیمه دوم دهه نود خورشیدی در ایران قابل مشاهده است نشان‌دهنده همین
تلافی است. طی این مدت نه‌چندان طولانی خیابان‌های ایران عرصه کشمکش‌های سیاسی،
اقتصادی و اجتماعی بوده و حرف‌های زیادی برای گفتن دارد؛ بنابراین به باور نگارندگان
فضای سیاسی جمهوری اسلامی نیز وابسته به مؤلفه‌های به‌نام خیابان شده است، جایی که
کارگران، معلمان، رانندگان، زنان، جوانان و دانشجویان در غیاب احزاب، نهادها و اصناف
کارآمد و پشتیبان برای بیان مطالباتشان انتخاب کرده‌اند. با این پشتوانه نظری به سراغ پاسخ
به اولین سؤال پژوهش رفته و این سؤال از مصاحبه‌شوندگان پرسیده شد که چرا به خیابان
رفته و در اعتراضات شرکت کرده‌اند؟

نظریه خرده‌سیاست و جامعه شبکه‌ای مانوئل کاستلز

مانوئل کاستلز از نظریه‌پردازان مهم در ارتباط با جنبش‌های اجتماعی و اعتراض‌های در
شکل خیابانی با استفاده از فرصت‌ها و ظرفیت‌های جامعه شبکه‌ای و فضای سایبری -
اینترنتی است. وی تأکید زیادی بر خرده‌سیاست یا شکل کوچک شده سیاست دارد و در
این تأکیدات خود، البته اهمیت زیادی برای فضای اینترنتی و سایبری قائل می‌شود. کاستلز

اشغال فضای عمومی شهری توسط معترضان فقیر و طبقات پایین و گتوهای شهری، صاحبان اصناف، فعالان مدنی و سیاسی را نمایش خودآگاهی توده‌ها و شهروندان برای تعیین سرنوشت خود و ساختن تاریخ و رهایی از انقیاد، استثمار و ظلم تلقی می‌کند (کاستلز، ۱۳۹۶: ۱۰). وی اشغال فضاهای شهری توسط افراد و گروه‌ها را تجلی خرده‌سیاست^۱ در کنار سیاست‌های کلان می‌داند. به عقیده کاستلز این افراد و گروه‌ها با استفاده از شبکه‌های تعاملی مجازی به هم متصل می‌شوند. برای فهم بیشتر موضوع به دو اصطلاح مهمی که کاستلز برای ارائه دیدگاه‌های خود به کار می‌برد، اشاره می‌کنیم.

کاستلز اصطلاح جامعه شبکه‌ای^۲ را ابداع و طرح کرده است. جامعه شبکه‌ای جامعه‌ای است که ساختارهای اجتماعی آن پیرامون شبکه‌های فعال‌شده از طریق فناوری‌های اطلاعاتی، ارتباطی و پردازش شده دیجیتال و مبتنی بر میکروالکترونیک شکل گرفته است (کاستلز، ۱۳۹۳: ۳۲). از نظر کاستلز این دگرگونی بنیادی شکل‌گرفته در عرصه ارتباطات و کاربرد اینترنت و شبکه‌های بی‌سیم به‌عنوان پایگاه‌های ارتباط دیجیتال باعث ظهور وضعیتی به‌نام خود ارتباطی توده‌ای می‌شود (کاستلز، ۲۰۰۵: ۱۳). اصطلاح خودارتباطی توده‌ای^۳ به شبکه‌های افقی ارتباطی توده‌های شهری و طبقات پایین و میانی جوامعی اشاره دارد که یا فاقد نهادها و تشکل‌ها هستند یا در آن رسانه‌ها عمدتاً در کنترل دولت‌ها هستند. خودارتباطی توده‌ای با شبکه‌های تعاملی اطلاعاتی افقی، منجر به سازمان‌دهی سریع و کم‌هزینه توده‌ها و طبقات پایین و میانی شهری و استمرار جنبش‌های اجتماعی عدالت‌طلب شده است (کاستلز، ۱۳۹۶: ۱۴).

کاستلز برای نشان دادن این خودارتباطی توده‌ای به بررسی جنبش وال‌استریت یا جنبش ۹۹ درصد در مقابل یک درصد می‌پردازد و معتقد است اینترنت و ماهواره‌ها نقش مهمی در اشاعه اعتراض‌های خیابانی و همراه‌سازی افکار عمومی و همچنین نقش بی‌بدیل برای سازمان‌دهی توده‌های ناتوان شهری فاقد تشکل‌های نهادی داشته‌اند. وی می‌گوید این جنبش که در آن توده‌های شهری، طبقات میانی، دانشجویان و فعالان مدنی و سیاسی خواستار پایان دادن به بی‌عدالتی‌ها، نابرابری‌ها، حذف فساد از حکومت و حاکمیت و پایان

---

1. Micropolitics
2. Network Society
3. Mass self-communication

مطالعه میدانی عاملیت چندگانه و شبکه‌ای‌شده در اعتراض‌های اجتماعی ... (خلیل‌الله سردارنیا و هنگامه البرزی) ۴۵۷

دادن به تأثیر و نفوذ پول بر نمایندگان و حکومت برای تحقق دموکراسی واقعی و رها کردن آن از «شرکت‌سالاری» شدند، از طریق خودارتباطی و اشاعه اینترنتی، به‌سرعت به شهرهای دیگر آمریکا و برخی کشورهای دیگر اروپایی سرایت کرد (کاستلز، ۱۳۹۶: ۱۴۶) و جدیدترین تأثیرپذیری آن را می‌توان در نهضت جلیقه زردهای فرانسوی با همان شعار آمریکایی‌ها یافت که به گفتمان عمومی و جهانی برای عدالت و پایان استثمار و بهره‌کشی از توده‌های شهری و طبقات پایین و میانی مبدل شد (کاستلز، ۱۳۹۶: ۱۷۵).

به گفته کاستلز فضاهای اشغال‌شده شهری توسط توده‌های شهری توانمند شده با استفاده از ظرفیت‌های بسیجی جنبش‌های اجتماعی و شبکه‌های اجتماعی سایبری، سرشار از معنا، نمادها، قدرت نمادین و آمال و آرزوهای عدالت‌طلبانه، برابری خواهانه و ضد سلطه برای کنترل واقعی حیات اجتماعی توسط خودشان است. فضاهای عمومی که جنبش‌های اجتماعی ایجاد کرده‌اند، جنبه دورگه‌ای هم در شکل نمادین - سایبری و هم شکل واقعی در خیابان‌ها و میادین عمومی به خود می‌گیرد. خودارتباطی توده‌ها در این فضای عمومی، به جنبش نیرومند اجتماعی در سطح جهانی با هم‌نوایی افکار عمومی جهانی جهت تقابل با نیروهای استثماری و دارندگان قدرت اقتصادی و سیاسی در عصر جهانی شدن انجامیده است (کاستلز، ۱۳۹۶: ۱۹-۱۷).

در اعتراض‌های اخیر ایران نیز، یک ارتباط شبکه‌ای میان افراد معترض از راه اینترنت و فضای مجازی ایجاد شد و اقشار زیادی را در اقصی نقاط کشور با مشاغل گوناگون بسیج کرد و به خیابان‌ها فرستاد. در واقع در غیاب رهبری واحد برای معترضان و مطالبه‌گران، فضای مجازی به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی نقش آگاهی‌بخشی و هویت‌دهی و سازمان‌دهنده در اعتراضات را بر عهده داشتند؛ بنابراین در بخش دوم پژوهش به این مهم پرداخته شده و میزان این اثرگذاری با استفاده از نظریات کاستلز بررسی شده است.

روش پژوهش و جامعه آماری

روش پژوهش از نوع اکتشافی و میدانی و با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی است. در این مطالعه به‌دنبال تحلیل محتوای متون مستخرج از داده‌هایی هستیم که با بهره‌گیری از تکنیک مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته با افرادی که از دی‌ماه ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۰ نسبت به

شرایط جامعه و سیاست‌گذاری‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی معترض بوده یا انتقاد داشته‌اند، به دست آمده است. این مطالعه میدانی با دو هدف دستیابی به انگیزه اصلی مصاحبه‌شوندگان از شرکت یا هم‌سوئی آن‌ها در اعتراض‌ها و دیگری مطلع شدن از نحوه آگاه‌سازی افراد و سازمان‌دهی آن‌ها برای شرکت در اعتراض‌ها (نوع شعار، تاریخ، ساعت و محل اعتراض‌ها) انجام شد.

مهم‌ترین محدودیت‌ها در انجام این طیف از پژوهش‌ها در ایران عبارت‌اند از: عدم دسترسی کافی به افراد مشارکت‌کننده در اعتراض‌های اخیر به علت صبغه امنیتی موضوع، ترس افراد از دیدار حضوری با مصاحبه‌کننده و عمدتاً غیرحضوری بودن مصاحبه و عدم ارائه اطلاعات کامل و در لفافه بودن اطلاعات دریافتی. با این حال در پژوهش حاضر سعی بر این بوده است که تا جایی که امکان دارد به افراد حاضر در اعتراض‌های اخیر دسترسی پیدا کرده و به آن‌ها اطمینان داده شود که در نهایت برایشان مشکلی ایجاد نخواهد شد.

برای انجام این مطالعه میدانی ابتدا فهرستی از افراد اقشار گوناگون تهیه شد و به‌صورت تلفنی یا حضوری از آن‌ها مصاحبه به‌عمل آمد و تعدادی نیز به‌تدریج و با معرفی مصاحبه‌شوندگان نخست، وارد تحقیق شدند. حجم نمونه در این مطالعه تعداد ۸۴ نفر از معترضان برای مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته بود. این ۸۴ نفر به‌گونه‌ای انتخاب شدند که دربرگیرنده اقشار مختلف جامعه با تنوع جنسی و سنی به‌ویژه گروه‌های اصلی معترض در آن برهه زمانی باشند.

حجم نمونه ۸۴ نفری متشکل از ۲۰ کارگر، ۱۷ معلم، ۱۲ راننده و ۲۰ دانشجوی و دانش‌آموز و ۱۵ نفر بدون شغل یا مشاغل متفرقه دیگرند. با توجه به اینکه اکثر معترضان افراد تحصیل‌کرده بوده و عمدتاً نسبت به مسائل روز جامعه آگاهی داشتند؛ بنابراین ما را به ترسیم یک تصویر واقع‌بینانه از شرایط روز جامعه نزدیک‌تر کرد. این مطالعه پس از ۸۴ مصاحبه و به‌نوعی رسیدن به اشباع داده‌ای یا اطلاعات متوقف شد؛ به عبارت دیگر مصاحبه‌ها تا زمانی ادامه یافت که پاسخ‌های دریافتی تقریباً مشابه و تکراری شدند. طی مصاحبه ابتدا پرسش اصلی مطرح و به‌تدریج، پرسش‌های تکمیلی دیگری برای روشن‌شدن موضوع و دیدگاه‌های مصاحبه‌شوندگان مطرح می‌شدند. سپس متن همه مصاحبه‌ها بازخوانی و بازنویسی شد و فرایند تحلیل محتوا آغاز شد.

روش تجزیه و تحلیل: تحلیل محتوای کیفی

تحلیل محتوای کیفی را می‌توان یک نوع روش پژوهش برای تفسیر ذهنی محتوایی داده‌های متنی از راه فرایندهای طبقه‌بندی نظام‌مند، کدبندی و تم‌سازی یا طراحی الگوهای شناخته شده دانست (Fang & Shanon, 2005: 1286). هالستی نیز تحلیل محتوا را تکنیکی می‌داند که برای استنباط نظام‌مند و عینی ویژگی‌های خاص پیام‌ها به کار می‌رود (هالستی، ۱۳۷۳: ۲۱). همچنین تحلیل کیفی را می‌توان یک رویکرد روشمند و کنترل‌شده مرحله‌به‌مرحله با رعایت عناصر مورد مطالعه تلقی کرد (Mayring, 2000: 2).

این تعاریف بیان می‌کنند که تحلیل محتوای کیفی به محققان اجازه می‌دهد اصالت و حقیقت داده‌ها را به گونه‌ی ذهنی ولی با روش علمی تفسیر کنند. در رویکردهای کیفی، داده‌هایی که پژوهشگر از طریق روش‌هایی همچون مصاحبه یا مشاهده به دست می‌آورد، تبدیل به متن شده و از طریق تحلیل محتوا بررسی و تحلیل می‌شوند (مؤمنی‌راد و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۹۳). در این روش پژوهشگر ابتدا تمام داده‌ها را که از منابع مختلفی مانند مشاهدات میدانی، مصاحبه یا بررسی متون تدوین‌شده و سخنرانی‌ها و تصاویر به دست آورده است را به صورت متن درآورده و سپس چندین بار آن را خوانده تا به یک درک کلی از آن متن برسد.

تحلیل محتوای کیفی قابل تقسیم به دو نوع قیاسی و استقرایی است. در روش تحلیل محتوای استقرایی برخلاف نوع قیاسی آن از به‌کارگیری نظریات و مفروضات از پیش تعیین‌شده در جهت تحلیل اجتناب ورزیده و براساس سؤال و هدف پژوهش به گردآوری اطلاعات و سپس تحلیل آن پرداخته می‌شود. پس از آن کدها استخراج و براساس تفاوت‌ها و شباهت‌هایشان در ذیل مقوله‌های کلی‌تر طبقه‌بندی می‌شوند. می‌توان برای هر مفهوم هم شواهدی را از متون یا مصاحبه‌ها را نقل کرد.

در پژوهش حاضر نیز داده‌های دریافتی از مصاحبه‌ها ابتدا به صورت متن درآمد. سپس متن مصاحبه‌ها چند بار بررسی شدند، سپس فرایند کدگذاری انجام شد. درنهایت با توجه به پاسخ‌ها و بیانات مصاحبه‌شوندگان مجموعاً ۷۶ کد به دست آمد که سعی شد در هر گروه به علت شباهت کدها به هم، کدهای مشابه ذیل مفاهیم کلی قرار گرفته و سپس فراوانی هرکدام از آن‌ها تعیین شود تا به نوعی نتیجه‌گیری کمی نیز دست یابیم. همچنین در

ادامه سعی شد طبقه‌بندی یا مقوله‌بندی کدها نیز انجام شده و درخصوص تأثیر آن‌ها بر روند اعتراضات بحث شود.

یافته‌های پژوهش به تفکیک هر گروه

در این قسمت، برحسب کنش‌گران شرکت‌کننده در اعتراض‌های اجتماعی از ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۰، یافته‌ها بر محور دو هدف اصلی پژوهش یعنی انگیزه‌ها یا دلایل شرکت در اعتراض‌ها و سازوکارها یا منابع اطلاع‌یابی برای بسیج و شرکت در اعتراض‌ها طرح و تحلیل می‌شوند.

معلمان

معلمان به‌عنوان یکی از اعضای پرشمار و مهم طبقه متوسط جدید، نقش مهم و مستمری در اعتراض‌ها در قالب‌های صنفی و سیاسی در سال‌های اخیر داشته‌اند. با تحلیل پاسخ‌های ۱۷ معلم مصاحبه‌شونده به پرسش اصلی، انگیزه‌ها یا دلایل اصلی آن‌ها از شرکت در اعتراضات صنفی و اجتماعی مشخص و هویدا شدند. این دلایل یا انگیزه‌ها عبارت بودند از: عدم اجرای کامل طرح رتبه‌بندی، وضعیت نامناسب معیشتی، عدم اجرای وعده‌ها در قبال مطالبات توسط دولت و مجلس، آزادی معلمان زندانی، گرانی و تورم، تصویب لایحه همسان‌سازی بازنشستگان، مبارزه با تبعیض و فساد، ضرورت توجه به منزلت اجتماعی، آموزش و پرورش رایگان برای همه دانش‌آموزان و توقف احضار و بازجویی از معلمان. این موارد گزاره‌های غیرتکراری استخراج‌شده از متن مصاحبه با معلمان بوده که به‌دفعات بر آن‌ها تأکید شده است. در جدول زیر برخی صحبت‌های معلمان که حاوی انگیزه‌ها و مطالبات آنان بوده است به‌همراه کدهای استخراج‌شده و میزان فراوانی هرکدام بیان شده است.

جدول ۱. انگیزه‌ها یا دلایل مشارکت معلمان در اعتراض‌ها

انگیزه یا دلایل	فراوانی	درصد	نمونه محتوا
رتبه‌بندی	۱۷	۱۰۰	ما خواهان اجرایی شدن طرح رتبه‌بندی هستیم. باید اعتبار برای امسال (۱۴۰۰)
			و سال آینده مشخص شود. رتبه‌بندی، حق مسلم ماست. این طرح رتبه‌بندی مرتب به تعویق می‌افتد.

ادامه جدول ۱. انگیزه‌ها یا دلایل مشارکت معلمان در اعتراض‌ها

انگیزه یا دلایل	فراوانی	درصد	نمونه محتوا
معیشت	۱۷	۱۰۰	سفره ما فرهنگیان خالی است. معلمان مرد با شغل معلمی روزگارشان نمی‌چرخد. به حقوق نیروهای خدماتی مدارس رسیدگی شود. معلمان فقیر هستند. حداقل حقوق معلمان به بالای خط فقر افزایش یابد. دستمزد معلمان نسبت به مشاغل دیگر خیلی پایین است.
گرانی و تورم	۱۶	۹۴/۱	گرانی در کشور بیداد می‌کند. توانایی خرید حداقل‌های زندگی را هم نداریم. یک معلم نه توان تأمین خوراک یک خانواده را دارد و نه زورش به هزینه‌های گراف مسکن می‌رسد.
همسان‌سازی	۷	۴۱/۱	همسان‌سازی حقوق معلمان باید انجام شود. همسان‌سازی بر اساس قانون مدیریت خدمات کشوری باشد.
بدقولی	۱۲	۷۰/۵	دولت و مجلس درخصوص طرح بدقولی می‌کنند. در اجرای لایحه رتبه‌بندی عدم تحقق وعده‌های دولت و مجلس، در مقابل این بی‌توجهی‌ها باید ایستاد.
تبعیض و فساد	۱۱	۶۴/۷	تأمین امنیت شغلی نیروهای قراردادی خرید خدمتی، شفاف‌سازی در حساب و کتاب صندوق ذخیره فرهنگیان، مبارزه با تبعیض و فساد
منزلت اجتماعی	۹	۵۲/۹	یک معلم با مدرک بالا چه فرقی با یک استاد دانشگاه دارد، برخورد با معلمان مناسب این قشر نیست
آموزش و پرورش رایگان	۸	۴۷/۵	آموزش رایگان و باکیفیت حق تمام دانش‌آموزان است.
آزادی معلم زندانی	۹	۵۲/۹	آزادی فوری و بی‌قید و شرط آقای رسول بداتی و سایر همکاران زندانی، دفاع از همکاران زندانی
احضار و بازجویی	۷	۴۱/۱	توقف احضار و دادگاهی کردن فعالان صنفی، معلمان مطالبه‌گر و عدالت‌خواه معلمان را تهدید، تبعید، انفصال، اخراج و زندانی، مختومه شدن پرونده فعالان صنفی معلمان
کیفیت نامناسب آب‌وهوا	۵	۲۹/۴	نبودن هوای سالم برای تنفس، مشکلات آب برخی استان‌ها مانند چهارمحال و بختیاری و اصفهان

با توجه به محتوای جدول بالا به‌طور کلی می‌توان مطالبات معلمان معترض را در سه دسته تقسیم کرد. مطالباتی که صبغه اقتصادی داشته و به‌صورت مستقیم با معیشت معلمان در ارتباط بوده است مانند طرح رتبه‌بندی، گرانی و تورم و سختی معیشت که بالاترین میزان فراوانی را به خود اختصاص داده است. در مرحله بعد مطالبات اجتماعی مانند منزلت اجتماعی و عدم تبعیض قرار می‌گیرد و مطالبات سیاسی مانند اعتراض به نهادهای حکومتی

و نحوه حکمرانی به‌خصوص در ارتباط با زندانی کردن معلمان معترض در جایگاه سوم قرار می‌گیرند.

معلمان به‌عنوان طبقه متوسط کیفی جامعه افزون بر مطالبات اقتصادی، دغدغه‌های اجتماعی و سیاسی نیز داشته‌اند و حتی در ارتباط با مباحث محیط زیستی نیز انتقاداتی را ذکر کرده‌اند. درحقیقت می‌توان گفت که مقوله «کیفیت زندگی» در اعتراض‌ها یا منازعات سیاسی - اجتماعی معلمان در ایران در کنار اقشار دیگر از جایگاه نخست در تشویق به اعتراض در قالب سیاست یا مشارکت خیابانی برخوردار بوده است. این یافته‌ها تأییدکننده مؤلفه‌های مرتبط با نظریه‌هایی همچون خرده‌سیاست، سیاست خیابانی و نیز نظریه‌های کیفیت و سبک زندگی هستند.

کارگران

اعتراضات کارگری در ایران و در جهان از سابقه و پیشینه تاریخی زیادی برخوردار بوده است، این قشر بیشترین تعداد مشارکت‌کننده از اعتراضات از سال ۱۳۹۶ به این‌سو را تشکیل داده‌اند. این قشر عمدتاً ضعیف جامعه، همواره جزو نخستین‌ها در تبعیض‌ها، نابرابری، فقر و محرومیت بوده‌اند، به همین دلیل در طول تاریخ شاهد تحولات و نقش‌آفرینی آن‌ها در سیاست کشورها و حتی در بعد بین‌المللی در جهت احقاق حقوقشان بوده‌ایم. در مصاحبه با ۲۰ کارگر در مشاغل مختلف، متوجه شدیم مهم‌ترین دغدغه این قشر به گفته خودشان «نان» است. فقر، گرانی، دستمزدهای پایین، تبعیض‌ها، نابرابری، سوءاستفاده و استثمار آن‌ها و نحوه برخورد تحقیرآمیز کارفرما و جامعه با آن‌ها از مهم‌ترین علل اعتراضات آنان است که به تفصیل در جدول زیر آمده است.

جدول ۲. انگیزه‌ها یا دلایل مشارکت کارگران در اعتراض‌ها

انگیزه یا دلایل	فراوانی درصد	نمونه محتوا
فقر	۲۰	۱۰۰
گرانی	۲۰	۱۰۰

زن و بچه ما گرسنه هستند، فقر ما را درمانده کرده است، شرمنده فرزندانمان هستیم.

نمی‌توانم حتی یک خانه ۴۰ متری برای خانواده‌ام بخرم. خودشان حقوق آن‌چنانی می‌گیرند و از قیمت‌ها خبر ندارند. قیمت‌ها را افزایش می‌دهند اما حقوق کارگر را نه.

مطالعه میدانی عاملیت چندگانه و شبکه‌ای‌شده در اعتراض‌های اجتماعی ... (خلیل‌الله سردارنیا و هنگامه البرزی) ۴۶۳

ادامه جدول ۲. انگیزه‌ها یا دلایل مشارکت کارگران در اعتراض‌ها

انگیزه یا دلایل	فراوانی درصد	نمونه محتوا	
دستمزد حداقلی	۲۰	۱۰۰	حقوق کارگران بسیار حداقلی است و حتی کفاف زندگی دونفره را هم نمی‌دهد. حق کارگر دستمزد عادلانه است. حقوقم خیلی پایین‌تر از خط فقری است که خودشان تعیین کرده‌اند.
عدم دریافت دستمزد	۱۸	۹۰	چند ماه به چند ماه حقوق ما را پرداخت نمی‌کنند. همان حقوق عقب‌افتاده‌مان را پرداخت کنند، افزایش آن پیشکش. حقوقمان را نمی‌دهند هیچ‌کس هم پاس‌خگو نیست. ما فقط حق و حقوق خودمان را می‌خواهیم نه بیشتر.
بهره‌کشی	۱۵	۷۵	در مقابل حقوق کم از ما کار زیاد می‌خواهند. حس می‌کنم دارند از من سوءاستفاده می‌کنند ولی چاره‌ای ندارم و پولش را نیاز دارم.
امنیت شغلی	۱۷	۸۵	هر لحظه امکان دارد اخراج شویم. با ما قراردادهای موقت می‌بندند که هرگاه خواستند بتوانند ما را بیرون کنند. بسیاری از همکارانم بیکار شده‌اند و هنوز جایی مشغول نشده‌اند.
فساد	۱۵	۷۵	به‌راحتی دزدی می‌کنند ولی تا کارگر اعتراضی دارد آن را تهدید به اخراج می‌کنند. دزدی و اختلاس‌ها باعث پامال شدن حقوق کارگر می‌شود شاید اگر این دزدی‌ها و اختلاس‌ها کمتر بشود بتوان برای کارگران کاری کرد.
کارگر زندانی	۱۴	۷۰	جای کارگر زحمتکش در زندان نیست. کارگران زندانی باید به کار خود بازگردند.
تبعیض و تحقیر	۱۵	۷۵	کار اصلی را ما انجام می‌دهیم اما حقوق نجومی را فلانی می‌گیرد. طوری با ما حرف می‌زنند انگار نوکر آن‌ها هستیم. چرا مولدترین قشر جامعه باید ضعیف‌ترین باشد؟ مدرک تحصیلی بسیاری از کارگران همکارم از مدیران بالاتر است.
بی‌اعتمادی	۱۳	۶۵	مسئولین فقط وعده و وعید الکی می‌دهند. دولت هیچ‌وقت پشت کارگران نبوده است و از کارفرما حمایت می‌کند.

تمام مصاحبه‌شوندگان فقر و گرانی و دستمزد حداقلی را به‌عنوان انگیزه اصلی مشارکت در اعتراض‌ها بیان کرده‌اند. اینجاست که باور کردیم درد اصلی آن‌ها «نان» است. ضعف مدیریتی کارفرمایان و نهادها در احقاق حق آنان نیز در مصاحبه با آن‌ها کاملاً مشهود بوده است. یکی از آن‌ها چنین گفت: «چند ماه است حقوق نگرفته‌ام و نزد خانواده‌ام نرفته‌ام. من دور از خانواده زندگی می‌کنم ولی خجالت می‌کشم با دست خالی به خانه بروم و با اینکه می‌دانم به من وعده دروغ می‌دهند اما مجبورم بمانم. گاهی اعتراض می‌کنم بینم چیزی

تغییر می‌کند یا نه؟».

کارگران به‌عنوان قشر پایین جامعه طی سال‌های اخیر و حتی در حال حاضر جزو اقشار معترض به عملکرد ضعیف کارفرمایان و دولت در خصوص امور مربوط به خود مانند حقوق و بیمه و... بوده‌اند. با اینکه دغدغه اصلی آنان اقتصادی است اما آگاهی آنان از شرایط جهان زیست کنونی به‌واسطه رسانه‌های مجازی آن‌ها را در خصوص سایر مسائل اجتماعی و سیاسی نیز دغدغه‌مند کرده است. گرچه کارگران ساده و روزمزد به‌دلیل سطح پایین‌تر سواد شاید به نظر برسد که نسبت به معلمان از جایگاه دوم در اعمال فشار سیاسی و اجتماعی به دولت برخوردارند اما وزن کمی بالای آن‌ها و اعتصاب‌های کارگری می‌تواند با تضعیف شدید بنیان‌های اقتصادی به بحران شدید عملکردی و اقتصادی و معیشتی کل کشور بینجامد و مقبولیت سیاسی را به‌شدت به خطر اندازد.

رانندگان

گروه سومی که با آن‌ها مصاحبه شد، رانندگان بودند (۱۲ راننده ماشین سنگین و اسنپ). این گروه از آن جهت انتخاب شد که نقش مهمی را در اعتراض‌های دهه ۹۰ شمسی ایفا کرده‌اند. گرانی‌های گسترده از سال ۱۳۹۶ به این سو و گرانی بنزین در سال ۱۳۹۸ و به‌دنبال آن گران شدن لوازم‌پدکی، هزینه تعمیرات و به‌طور کلی فقر و سطح بسیار پایین رفاهی و معیشتی در تحسن و پیوستن این قشر به اعتراض‌ها بسیار تأثیرگذار بودند. (در شرایطی این مقاله نوشته می‌شود که شاهد پیوستن دوباره این قشر به تحسن در آذرماه ۱۴۰۱ هستیم). مطالبه و دغدغه اصلی این گروه نیز گرانی افسارگسیخته از یک‌طرف و بالانرفتن نرخ کرایه‌ها از طرف دیگر بود. آن‌ها انتظار داشتند در برابر این گرانی‌های وسیع حداقل نرخ کرایه حمل بار و مسافر برای جبران هزینه‌های تحمیل‌شده بر آنان جبران شود.

جدول ۳. انگیزه‌ها یا دلایل مشارکت رانندگان در اعتراض‌ها

انگیزه یا دلایل	فراوانی	درصد	نمونه محتوا
نرخ کرایه	۱۲	۱۰۰	نرخ کرایه‌ها بسیار پایین است. مطالبه ما تجدیدنظر در قیمت کرایه‌ها بوده است چون در برابر افزایش هزینه‌ها بسیار پایین است. محاسبه کرایه برحسب تن-کیلومتر

ادامه جدول ۳. انگیزه‌ها یا دلایل مشارکت رانندگان در اعتراض‌ها

انگیزه یا دلایل	فراوانی	درصد	نمونه محتوا
گرانی بنزین و بالا رفتن سایر هزینه‌ها	۱۲	۱۰۰	قیمت لوازم‌یدکی به شدت بالا می‌رود اما نرخ کرایه بار ما ثابت می‌ماند. متأسفانه قیمت لاستیک در سال‌های اخیر به شدت بالا رفته البته محصولاتی که با قیمت کمتر ارائه می‌شوند واقعاً کیفیت پایینی دارند و سریع مستهلک می‌شوند. از یک طرف قیمت سوخت بالا می‌رود و از طرف دیگر سهمیه سوخت برای ما کامیون‌داران کم می‌شود. نرخ عوارضی‌ها بالا رفته است اما کرایه‌بار ما ثابت مانده است. هزینه انجام تعمیرات بالاست و اتوبوس‌های شرکت مستهلک هستند و مرتب نیاز به تعمیر دارند.
معیشت	۱۲	۱۰۰	قیمت‌ها بالاست و این مقدار درآمد کفاف زندگی‌مان را نمی‌دهد. با این نحوه تعیین کرایه‌بار هزینه‌های حداقلی‌مان را هم نمی‌توانیم تأمین کنیم. سطح حقوق ما رانندگان اتوبوس خیلی پایین است و با حقوق ۱۵۰ هزار تومانی نمی‌توانم ادامه دهم.
بی‌توجهی مسئولین	۱۰	۸۳/۳	متأسفانه مسئولان سازمان حمل و نقل به‌جای اینکه حامی منافع رانندگان باشند بیشتر منافع دولت را در نظر می‌گیرند.
بیمه	۱۰	۸۳/۳	چرا رانندگان اتوبوس بخش خصوصی نباید بیمه داشته باشند و مرتب پرداخت حق بیمه آن‌ها قطع می‌شود. از وقتی سر کار آمده‌ام مرا بیمه نکرده‌اند و مرتب این درخواست من را به تعویق می‌اندازند. تنها چیزی را که شرکت‌های اتوبوس‌رانی در آن سرعت عمل دارند افزایش سالانه حق بیمه‌ها در موعد مقرر است. میزان حق بیمه سهم راننده خیلی بالاست.

کمترین کدها (دلایل و انگیزه‌ها) مربوط به این گروه بوده است، آن‌ها تنها گروهی بودند که تقریباً تمام مطالباتشان حول محور مقوله اقتصاد بود؛ البته در این گروه انتقاد به ضعف‌های مدیریتی و حکمرانی ناکارآمد نیز مورد توجه بود. نکته جالب توجه در خصوص این گروه این است که ۷ نفر از ۱۲ نفر دارای تحصیلات دانشگاهی بوده‌اند و به‌خاطر بیکاری و پیدا نکردن شغل بر اساس تخصص خود به رانندگی روی آورده‌اند.

دانشجو و دانش‌آموز (جوانان)

وقتی آگاهی و محرومیت باهم تلاقی پیدا کنند احتمال تبدیل شدن به یک جنبش فراگیر، بالا خواهد بود. هرچند الزاماً افراد شرکت‌کننده در اعتراض‌ها و جنبش‌های اجتماعی، صرفاً دانشجو یا دانش‌آموز نیستند، اما جوانان زیادی هستند که تحصیلاتشان به اتمام رسیده یا ادامه تحصیل نداده‌اند و به امید به دست آوردن کسب و کار و سر و سامان دادن به زندگی

ترک تحصیل کرده‌اند. با این حال دانشجویان، دانش‌آموزان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهی از مهم‌ترین گروه‌های شرکت‌کننده در اعتراض‌ها و جنبش‌های اجتماعی به‌ویژه در اعتراض‌ها از ۱۳۹۶ به این سو بوده‌اند. نقش دختران و زنان جوان نیز در اعتراض‌های اخیر بسیار پررنگ بود.

این موضوع نشان‌دهنده این امر مهم است که جوانان و نوجوانان از محرومیت‌ها و محدودیت‌ها و مشکلات آگاه‌اند. چه‌بسا بسیاری از آنان فرزندان همین کارگران و فرهنگیان و بازنشستگی باشند که به شرایط موجودشان معترض هستند. نکته مهمی که درخصوص این قشر وجود دارد این است که دامنه مطالبات و اعتراض‌هایشان بسیار گسترده است و همواره به‌دنبال فرصتی برای بیان آن هستند. در این پژوهش با بیست دانشجوی و دانش‌آموز مصاحبه به‌عمل آمد. این قشر افزون بر مطالبات صنفی و اجتماعی، خود را نماینده تمام اقشار محروم جامعه می‌دانند و در تمام ابعاد اقتصادی، سیاسی، اجتماعی فرهنگی و حتی محیط زیستی خواهان انجام اصلاحات و تغییرات هستند. اینجا همان نقطه تلاقی و پیوند بدنه اجتماعی و فکری جامعه است. در جدول زیر مهم‌ترین کدهای مربوط به مطالبات این گروه آمده است.

جدول ۴. انگیزه‌ها یا دلایل مشارکت دانش‌آموزان و دانشجویان (جوانان) در اعتراض‌ها

انگیزه یا دلایل	فراوانی درصد	نمونه محتوا	
گرانی	۲۰	۱۰۰	قیمت دلار روزه‌روز بیشتر شده و پول ملی ارزشش کم می‌شود ولی این آقایان انگار نه‌انگار در این کشور زندگی می‌کنند. قیمت اجناس روزانه بالا می‌رود و ما توان حتی خرید لوازم مورد نیاز تحصیلمان را هم نداریم. با این اوضاع گرانی مسکن تا ابد باید در کنار خانواده زندگی کنم. یک‌شنبه قیمت بنزین را افزایش می‌دهند و فکر مردم فقیر جامعه نیستند.
اشتغال و بیکاری	۱۸	۹۰	با این سن هنوز نتوانستم در جایی مشغول به کار بشوم. دیگر خجالت می‌کشم از خانواده‌ام پول توجیبی بگیرم. هر جا برای کار رفتم حداقل ۳ سال سابقه کار خواستند بالاخره باید از جایی شروع کرد یا نه؟
فساد اقتصادی	۱۷	۸۵	اگر دزدی‌ها و اختلاس‌ها و رشوه‌ها برداشته شوند شاید اقتصاد کشور تکانی بخورد. اگر من به دزدی‌ها اعتراض نکنم پس وظیفه چه کسی است؟ چطور این قدر راحت اختلاس می‌کنند هیچ‌کس هم متوجه نمی‌شود؟ هر اداره‌ای که می‌روی پارتی‌بازی و رشوه حرف اول را می‌زند. چطور می‌شود که آقازاده‌های ۲۰ و ۳۰ ساله ماشین‌های میلیاردی سوار می‌شوند یا خارج از کشور زندگی می‌کنند؟

مطالعه میدانی عاملیت چندگانه و شبکه‌ای شده در اعتراض‌های اجتماعی ... (خلیل‌الله سردارنیا و هنگامه البرزی) ۴۶۷

ادامه جدول ۴. انگیزه‌ها یا دلایل مشارکت دانش‌آموزان و دانشجویان (جوانان) در اعتراض‌ها

انگیزه یا دلایل	فراوانی	درصد	نمونه محتوا
تبعیض (قومی، جنسیتی) و نابرابری	۱۷	۸۵	خسته شده‌ایم و قتش رسیده که کلیشه‌های جنسیتی از بین بروند. استان ما بودجه مملکتی را تأمین می‌کند اما مردمش جزو فقیرترین و محروم‌ترین‌ها هستند. ما زبان همه اقشار محروم و مظلوم جامعه هستیم. من دوست دارم پوشش‌م را خودم انتخاب کنم. فارغ‌التحصیلان باسواد و متخصص ما بیکارند ولی یک عده که تخصص لازم ندارند در مناصب مهم مدیریتی قرار گرفته‌اند. برای رسیدن به عدالت.
محدودیت	۱۴	۷۰	ایترنت را می‌بنند فکر می‌کنند که همه مشکلات حل می‌شوند. جوان نیاز به امکانات دارد اما ما در همه زمینه‌ها محدودیت داریم. حتی به دوچرخه‌سواری بانوان هم حساس‌اند. من نمی‌توانم مانند پدرم فکر کنم، رفاه می‌خواهم.
دین (مذهب)	۱۱	۵۵	ادعا می‌کنیم حکومت اسلامی داریم اما متأسفانه دین برای برخی فقط وسیله‌ای برای رسیدن به منافع شخصی‌شان شده است.
ترس و امید	۱۵	۷۵	وضعیت کل کشور روزبه‌روز بدتر می‌شود. از من که گذشت اما برای آیندگان نگرانم، باید کاری کرد. برای آینده‌ای بهتر می‌جنگم. چرا باید همیشه بین بد و بدتر باید یکی را انتخاب کنیم. توی کلاس ما از ۲۳ نفر دانش‌آموز ۱۸ نفر قصد مهاجرت دارند. هیچ برنامه‌ای برای آینده بهتر پیش رو نداریم. حتی یک هوای سالم هم نداریم.
بی‌اعتمادی	۱۶	۸۰	از بس وعده دروغ داده‌اند دیگر اعتماد به آن‌ها اشتباه است، خودمان باید کاری بکنیم. شبکه‌های صداوسیما حرف مردم را نمی‌زنند. هرکدام از ما خودمان باید کاری بکنیم. حق گرفتنی است نه دادنی، در خیابان حقم‌ان را می‌گیریم.
نحوه حکومت‌داری	۱۴	۷۰	به‌خاطر اشتباهات‌شان یک عذرخواهی هم نمی‌کنند. خودشان می‌گویند مطالبه‌گر باشید ولی به‌محض یک انتقاد باید به کمیته انضباطی جواب پس بدهیم. اگر فرصت را به جوانان بدهند شیوه مدیریت هم تغییر می‌کند. نحوه برخورد با معترضان نباید این‌گونه است. نه تنها به مطالبات جوانان توجهی نمی‌کنند بلکه از عمد آن را نادیده می‌گیرند. اصلاحات ساختاری و اساسی باید انجام شود. فضای سیاسی برای اعتراض‌ها باید فراهم شود.
آزادی	۱۶	۸۰	چه شد که آزادی را فریاد می‌زنیم اما جوان‌های زیادی در بند هستند. کارگری که نان‌آور خانواده‌اش است جایش در زندان نیست. الان دانشگاه به‌جای اینکه محل کسب علم و راهگشا باشد محلی برای بگیر و ببند شده است. به‌خاطر دوستانم که برای بهتر شدن اوضاع اخراج و زندانی شده‌اند می‌آیم.
کیفیت نامناسب آب‌وهوا	۱۰	۴۵	چندین سال است آلودگی مستمر هوا وجود دارد ولی کاری نمی‌کنند، مشکل گرد و غبار را نمی‌خواهند حل کنند. تصمیمات غلطی درخصوص انتقال آب و در نتیجه خشک‌سالی گرفته می‌شود.

سایر گروه‌ها

در نهایت پانزده نفر از افراد مصاحبه‌شونده متشکل از زنان و مردانی بودند که یا شاغل نبودند یا به سایر مشاغل به‌جز موارد ذکر شده مشغول بودند. این گروه عمدتاً افرادی بودند که توسط سایر افراد مصاحبه‌شونده در طی مصاحبه به ما معرفی شدند و به دلیل اینکه تنوع شغلی در آن‌ها زیاد بوده یا اصلاً شاغل نبوده‌اند با عنوان بدون شغل یا سایر در این تحلیل آورده شدند. حضور این افراد و در نظر گرفتن پاسخ‌ها و اهداف و انگیزه‌های آنان می‌تواند تأیید مضاعفی باشد بر آنچه در این تحلیل به آن دست یافته‌ایم چراکه این افراد نیز دغدغه‌هایشان فارغ از شغلی که در آن بوده‌اند.

به‌طور عمده معیشت و مشکلات اقتصادی و به‌خصوص بیکاری عنوان شده است. هرچند این افراد به سایر مشکلات اجتماعی و فساد و بی‌عدالتی نیز در جامعه اشاره کرده‌اند و از کاسته شدن مشکلات اساسی جامعه به موضوعاتی چون حجاب نیز گلايه‌مند بودند. برخی معتقد بودند جامعه ما درگیر مشکلات زیادی است که حجاب در بین آن‌ها کمترین اهمیت دارد اما پرداختن حاکمیت و دولت به موضوع حجاب باعث شده بسیاری از این مشکلات فراموش شده یا در اولویت‌های پایین‌تری قرار بگیرند.

جدول ۵. انگیزه‌های سایر افراد در اعتراضات

انگیزه یا دلایل	فراوانی درصد	نمونه محتوا	
مشکلات معیشتی	۱۵	۱۰۰	همه درگیر زندگی هستند. برخی را می‌بینم فقط با یارانه زندگی می‌کنند. زباله‌گردها و کودکان کار خیلی زیاد شدند. شرمنده خانواده‌ام هستم و کاری از دستم برنمی‌آید.
گرانی و بالا رفتن هزینه‌ها	۱۵	۱۰۰	نرخ اجاره‌ها در این چند سال خیلی بالا رفته اما درآمد ما هیچ تغییری نکرده. امروز یک وسیله می‌خری فردا همان را باقیمت بالاتری باید بخری مگر در این یک روز چه اتفاقی افتاده؟ صاحب‌خانه رقم رهن و اجاره را بالا برده البته آن‌هم حق دارد با این گرانی‌ها. نمی‌توانم جهیزیه دخترم را بخرم، سه سال است عقد کرده ولی به‌خاطر جهیزیه هنوز زیر یک سقف نرفته‌اند.
بیکاری	۱۲	۸۰	پوشیدن موی سر من چه اهمیتی دارد وقتی آینده‌ای برای خودم متصور نیستم. هر جا می‌روم می‌گویند سابقه کار، خب بالاخره باید از جایی شروع کنم یا نه؟ کار که نباشد همه کف خیابان‌اند. از بین اطرافیانم حداقل ۵ جوان با تحصیلات عالی بیکار می‌شناسم.

مطالعه میدانی عاملیت چندگانه و شبکه‌ای شده در اعتراض‌های اجتماعی ... (خلیل‌الله سردارنیا و هنگامه البرزی) ۴۶۹

ادامه جدول ۵. انگیزه‌های سایر افراد در اعتراضات

انگیزه یا دلایل	فراوانی درصد	نمونه محتوا
بی‌عدالتی و تبعیض	۱۳	آقازاده‌ها فقط در این مملکت و حتی بیرون آن حق زندگی دارند. چرا نباید براساس تخصص خودم جایگاهی داشته باشم؟ قدمی در مناطق پایین شهر به سمت بالای شهر بزنید خودتان تفاوت را احساس می‌کنید بدون هیچ پرس‌وجویی.
فساد و پارتی‌بازی	۱۱	هر اداره‌ای که می‌روی تو را یک هفته برای یک امضا علاف می‌کند. چطور است که من دو سال دنبال یک وام ۱۰۰ میلیونی هستم ولی نمی‌توانم بگیرم ولی بعضی وام‌های میلیاردی را یک هفته‌ای دریافت می‌کنند. نمی‌توانم در برابر این همه فساد ساکت بنشینم، این‌ها حق من است که بالا می‌کشند.
نبود آزادی	۸	جوان ما نمی‌تواند حرفش را بزند. حجاب اجباری برای این نسل دیگر معنایی ندارد. به امید پرواز می‌آیم.

این دسته از افراد مصاحبه‌شونده عمدتاً به دغدغه و مشکلات به صورت کلی تری اشاره داشتند. فقر و گرانی از این موضوعات بود. یکی از افراد مصاحبه‌شونده در این گروه به مشکلات اقتصادی جامعه اشاره داشته و می‌گفت: «وضعیت من باز خوب است بالاخره سقفی بالای سر دارم و چیزی برای خوردن خودم و خانواده‌ام می‌توانم تهیه کنم؛ اما زیاده‌گردها رو که می‌بینم از توی سطل زباله تکه‌نانی پیدا می‌کنند و می‌خورند قلبم آتش می‌گیرد و نمی‌توانم ساکت بمانم». افراد بدون شغلی که در این دسته بودند یا افرادی که عضوی از خانواده آن‌ها بیکار بود نیز به موضوع بیکاری به‌عنوان یکی از اساسی‌ترین مشکلات مبتلابه جامعه اشاره داشتند و آن را عامل بسیاری از ناامنی‌ها مانند دزدی و روی آوردن به مشاغل پست عنوان کردند.

همان‌گونه که نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد اعتراض‌ها و مطالبات مردم طی سال‌های ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۰ طیفی از اصلاحات ساختاری تا تغییرات بنیادی را در برمی‌گیرد. نکات جالب توجهی درخصوص نتایج این مصاحبه‌ها وجود دارد. نخست اینکه مشکلات اقتصادی و مطالبات معیشتی در همه این گروه‌ها اولویت بوده است یعنی حتی دانش‌آموزی که سن پایینی دارد، هنوز محصل است و مسئول اقتصادی خانواده نیست، دغدغه گرانی و تورم و بیکاری را دارد. نکته دیگر این است که مطالبات گروه‌های مصاحبه شده متنوع و

گسترده بوده است و طیفی از مطالبات اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی، سیاسی و حتی محیط زیستی را دربر می‌گیرد که همه حائز اهمیت هستند.

نکته بعدی این است که بیشترین کدها و متنوع‌ترین مطالبات مربوط به قشر جوان جامعه یعنی دانشجویان و دانش‌آموزان چه دختر و چه پسر بوده است. بسیاری از آنان به‌وضوح به حمایت خود از سایر اقشار جامعه مانند معلمان و کارگران اشاره کرده‌اند. از بین گروه‌های ذکر شده مطالبات رانندگان دارای کمترین کد بوده و اکثریت آنان بر حل مسائل اقتصادی و گرانی تأکید داشته‌اند؛ البته این موضوع بدین معنا نیست که آن‌ها خواسته اجتماعی یا سیاسی نداشتند بلکه برخی از آنان به ناکارآمدی‌های مدیریتی و نهادهای حکومتی در حوزه کاری خود نیز اعتراض داشته‌اند.

یافته‌های کلی

نکته قابل توجه درخصوص مطالبات گروه‌های مورد بررسی این بوده است که با اینکه مطالبات اقتصادی نقطه مشترک تمام گروه‌های مورد بررسی بوده است اما محدود به آن نشده و سایر مطالبات اجتماعی و سیاسی نیز حائز اهمیت بوده است. مطالبات سیاسی بیشتر مربوط به قشر متوسط و تحصیل کرده جامعه بوده است و این مطالبات صرفاً به معنای تغییر نظام نبوده و در بسیاری از موارد به پاسخگو بودن حکومت به مردم، کاهش فساد در سیستم کلان سیاسی و اقتصادی، حرکت به سوی حکومت‌داری مطلوب و انجام اصلاحات در جهت منافع مردم اشاره داشته است. نحوه اولویت‌بندی مطالبات نیز در گروه‌های مختلف متفاوت بوده است. به‌عنوان مثال متغیر فساد برای قشر متوسط جامعه یعنی معلمان و دانشجویان از اهمیت بالاتری برخوردار بوده است یا اینکه متغیر آزادی نقش پررنگ‌تری در مطالبات و اولویت‌های دانشجویان و دانش‌آموزان نسبت به کامیون‌داران داشته است.

کانال‌ها و مجاری آگاهی ساز و اطلاع‌رسان درخصوص شرکت در اعتراض‌ها

در قسمت دوم پژوهش به دنبال پاسخ به دومین سؤال یعنی نحوه آگاهی و مطلع شدن افراد معترض از جریان اعتراض‌ها بوده است. پرسش اصلی در این بخش این بوده است که از

مطالعه میدانی عاملیت چندگانه و شبکه‌ای شده در اعتراض‌های اجتماعی ... (خلیل‌الله سردارنیا و هنگامه البرزی) ۴۷۱

چه طریقی از زمان، مکان و حتی اهداف و شعارهای اعتراضات و اجتماعات مطلع می‌شدند؟ در پاسخ به این سؤال مجموع ۸۴ نفر مصاحبه‌شونده در نظر گرفته شده‌اند، چراکه افراد از اقشار متفاوت بوده‌اند و در این بخش ما فارغ از شغل آن‌ها و مطالباتشان صرفاً به دنبال نحوه آگاهی آن‌ها از جریان اعتراض‌ها بودیم.

نکته مهم این بود که تمام افراد مصاحبه‌شونده یعنی هر ۸۴ نفر اذعان داشتند که حداقل در یک شبکه اجتماعی خارجی عضو بوده و حساب کاربری داشته‌اند و برخی از افراد در بیش از یک گروه، کانال یا پیج در پلتفرم‌های خارجی عضو بوده‌اند. ۷۶ نفر از آن‌ها در گروه‌ها و کانال‌هایی که ماهیت اعتراضی داشته‌اند عضو بوده و اخبار اعتراض‌ها را از آن طریق دنبال می‌کردند. ۶۷ نفر از این افراد اذعان کردند که ماهواره دارند و از طریق شبکه‌های ماهواره‌ای اخبار را دنبال می‌کردند. ۵۰ نفر از افراد مصاحبه‌شونده در کانال‌های تلگرام که متعلق به گروه‌های صنفی مختلف مانند معلمان، کارگران و دانشجویان و غیره بود، عضویت داشتند و از طریق فراخوان‌هایی که داده می‌شد متوجه زمان و مکان اعتراض‌ها می‌شدند. ۴۸ نفر از آنان اذعان داشتند که در اینستاگرام دنبال‌کننده پیج‌هایی بودند که کلیپ‌ها و عکس‌های متعددی از اعتراض‌ها، شعارها و فراخوان‌ها و نحوه برخورد حاکمیت با معترضان منتشر می‌کردند.

۲۵ نفر نیز آگاهی و مطلع شدن خود را از طریق فیس‌بوک، واتس‌آپ، توئیتر و یوتیوب معرفی کردند. تعدادی از آن‌ها افزون بر شبکه‌های اجتماعی به گروه دوستان خود و خیابان و به صورت مستقیم و خارج از فضای شبکه‌های اجتماعی نیز اشاره کردند؛ البته از این بین تنها ۱۵ نفر اذعان داشتند که در خیابان و اعتراض‌های متوجه تاریخ و زمان اعتراض‌های بعدی می‌شدند. ۸ نفر مدعی شدند صرفاً از طریق دوستان خود و در فضای واقعی این اخبار را دریافت می‌کردند و در هیچ کانال و گروهی در این رابطه عضویت نداشته‌اند؛ یعنی خیابان نه تنها مکانی برای بیان اعتراض‌های و مطالبات بوده است بلکه خود به‌عنوان یک مکان یا عنصر الهام‌بخش و آگاهی‌دهنده نیز نمود پیدا کرده است.

اینجا است که اهمیت رویکرد جامعه شبکه‌ای کاستلر و نقش و قدرت فناوری و اینترنت در جریانات و معادلات سیاسی و اجتماعی روشن می‌شود. در اعتراض‌های جدید

صنعتی و اجتماعی ایران، اینترنت و شبکه‌های اجتماعی همچون تلگرام و اینستاگرام نقش شگرف و بی‌نظیری در اطلاع‌رسانی، هویت‌یابی و سازمان‌دادن به بسیج اعتراض‌ها داشتند. در واقع مشخصه بی‌سریا یا بی‌رهبر بودن اعتراض‌های اخیر تا حد زیادی متأثر از فرصت‌سازی شبکه‌های اجتماعی و تلفن‌های همراه در بستر نارضایتی‌ها و مشکلات و بحران‌های اقتصادی در فضای تحریمی شدید، فساد و بی‌عدالتی‌های فزاینده و آشکار شده از طریق فضای سایبری و اینترنتی، افزایش سواد عمومی و آگاهی سیاسی - اجتماعی مردم، کارگران و اصناف بوده است.

در ادامه لیست شبکه‌های اجتماعی مورد استفاده مصاحبه‌شوندگان به ترتیب استفاده آمده است. ۱. کانال‌ها و گروه‌های تلگرامی ۲. پیج‌های اینستاگرام ۳. گروه‌ها و ابرگروه‌های واتس‌آپ ۴. توئیتر ۵. یوتیوب ۷. فیس‌بوک شبکه‌های ماهواره‌ای (صدای آمریکا، ایران اینترنشنال، بی‌بی‌سی فارسی، شبکه منوتو، رادیو فردا) ۸. دوستان و آشنایان ۹. فضای حقیقی (خیابان)

ظرفیت رسانه‌های اجتماعی مجازی در جنبش‌ها

امروزه فضای مجازی به عرصه‌ای برای گفتگو تبدیل شده است، به‌ویژه در جوامعی که فضای واقعی برای چنین امکانی وجود ندارد. رسانه‌های مجازی به دلیل در اختیار داشتن ابزارهای گوناگون ارتباطی و فضایی آزاد و عاری از ترس و اجبار، کارکردهای سیاسی - اجتماعی پیدا کرده‌اند. از یک‌طرف آگاهی‌های سیاسی را افزایش داده و از طرف دیگر فرصتی برای ارتباطات و تعاملات بین افراد گوناگون از اقصای نقاط جهان فراهم کرده است که می‌تواند به ابزاری در راستای هدفمند کردن و سرعت بخشیدن به جنبش‌های اجتماعی و سیاسی تبدیل شود. در کنار این فضای پویا، رسانه‌ها نیز از طریق بهره‌برداری از این فضا از شکل کلاسیک خود بیرون آمده و با استفاده از ابزارهای گوناگون ارتباطی، گستره مخاطبان و مکان‌های تحت پوشش خود را افزایش داده‌اند. شبکه‌های ماهواره‌ای مثالی بر این ادعاست که طی سال‌های اخیر از طریق آنتن‌های اینترنت و ایجاد شبکه‌های مجازی در پلتفرم‌های متعدد جهانی صدای خود را به گوش جهانیان می‌رسانند. از مهم‌ترین اجزای فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی می‌توان به وبلاگ‌ها، فیس‌بوک،

مطالعه میدانی عاملیت چندگانه و شبکه‌ای شده در اعتراض‌های اجتماعی ... (خلیل‌الله سردارنیا و هنگامه البرزی) ۴۷۳

توییتر، اینستاگرام، تلگرام، یوتیوب، واتس‌آپ و لینکدین اشاره کرد. کانال‌های ماهواره‌ای نیز طی سال‌های اخیر گسترش یافته و تعداد زیادی شبکه ایجاد شده است. این امر نشان‌دهنده اهمیت آن‌ها در شکل‌گیری شبکه‌های مردمی هدفمند و کنش‌گر و هویت‌بخشی به آن است. در واقع این شبکه‌های مردمی است که اهمیت دارند و کانال‌های مجازی به‌عنوان یک ابزار آگاهی‌بخش و بسیج‌کننده برای شکل‌گیری آن می‌باشند. شبکه‌های اجتماعی به‌عنوان یکی از ابزارهای اینترنت و فضای مجازی، امکانات ارتباطی و تعاملی قابل توجهی برای مخاطبان خود فراهم کرده‌اند و از این طریق توانسته‌اند بر وقوع و روند پیش‌رونده برخی فرایندها اثرگذار باشند.

این شبکه‌های اجتماعی با قدرت بسیج‌کنندگی خود می‌توانند در راستای اهدافی خاص، کمپین‌هایی را راه‌اندازی و افراد زیادی را هم‌سو با این هدف گرد هم جمع کنند. به‌دلیل خاصیت بسیج‌کننده‌گی این شبکه‌ها یک فضایی شکل می‌گیرد که افراد بدون اینکه یکدیگر را ببینند مانند یکدیگر فکر کنند و مانند هم عمل کنند. افزون بر این، رسانه‌ها عامل مشروعیت‌ساز تحركات اعتراضی نیز هستند؛ یعنی با توجه به اینکه قابلیت تهیه خوراک فکری برای مردم و همچنین توانایی تحریک و تهییج آن‌ها را دارند، می‌توانند نقش مهمی را در ایجاد و اشاعه اعتراض‌ها ایفا کنند.

در اعتراضات سال‌های اخیر در ایران نیز رسانه‌های اجتماعی مجازی به‌خصوص شبکه‌های اجتماعی و کانال‌های ماهواره‌ای مانند یک کاتالیزور عمل کرده و به اشاعه و پیش‌برد اعتراض‌ها کمک کرده‌اند. این امر در بستر یک بی‌اعتمادی گسترده نسبت به نهادهای حکومتی و صدا و سیما ملی و روی آوردن مردم به رسانه‌های مجازی خارجی اتفاق افتاده است. براساس یک نظرسنجی که مؤسسه ایسپا در سال ۱۳۹۸ انجام داد مشخص شد تنها ۲۲ درصد جوانان زیر سی سال اولویت اول پیگیری اخبار خود را صدا و سیما جمهوری اسلامی معرفی کرده‌اند (ایسپا: ۱۳۹۸/۰۲/۳۰).

در نظرسنجی دیگری که مؤسسه ایسپا درخصوص میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی در ایران منتشر کرده است آمده است که در آذرماه ۱۳۹۴، ۳۷/۵ درصد مردم ایران کاربر تلگرام بوده‌اند که این میزان تا فروردین ۱۳۹۷ روند صعودی پیدا کرد و به ۵۹/۴ درصد

رسید. به دلیل سیاست‌های فیلترینگ در اردیبهشت ۱۳۹۷، میزان افرادی که از این اپلیکیشن استفاده می‌کردند در نظرسنجی خرداد ۱۳۹۷ ایسپا این رقم به ۴۹/۵ درصد کاهش یافت. در بهمن ۱۳۹۹، ۳۶/۳ درصد مردم گفته‌اند از تلگرام استفاده می‌کنند.

اما طبق آخرین نظرسنجی ایسپا در تیر ۱۴۰۰، ۴۰/۴ درصد افراد بالای ۱۸ سال کشور بیان کرده‌اند همچنان از تلگرام استفاده می‌کنند. در آذرماه ۱۳۹۴، ۱۶/۶ درصد ایرانیان از پیام‌رسان واتس‌آپ استفاده می‌کردند و طی نظرسنجی‌های ایسپا در فروردین ۱۳۹۷، قبل از اعمال سیاست فیلترینگ تلگرام میزان استفاده از واتس‌آپ ۱۱/۹ درصد بوده است. بعد از فیلتر تلگرام و کاهش ۱۰ درصد کاربران آن، میزان استفاده از واتس‌آپ ۱۲ درصد افزایش یافته و به ۲۵ درصد رسید و این روند صعودی ادامه پیدا کرد تا جایی که در آخرین نظرسنجی ایسپا در تیر ۱۴۰۰ میزان استفاده از واتس‌آپ به ۷۱/۴ درصد رسیده است.

در آذر ۱۳۹۴، ۲۴/۵ درصد ایرانیان اعلام کردند از اینستاگرام استفاده می‌کردند و طی نظرسنجی‌های ایسپا روند نوسانی را در میزان استفاده کاربران داشته است و در آخرین نظرسنجی ایسپا در تیرماه ۱۴۰۰ میزان استفاده از آن به ۵۳/۱ درصد رسیده است (ایسپا: ۱۴۰۰/۱۲/۲۸). همچنین طبق نتایج آخرین نظرسنجی ایسپا در خرداد ۱۴۰۱ که با جمعیت مورد مطالعه شهروندان ۱۸ سال به بالای ساکن در مناطق شهری و روستایی کل کشور و نمونه ۱۵۴۱ نفر به شیوه تلفنی اجرا شده است، ۷۸/۵ درصد مردم حداقل از یک پیام‌رسان یا رسانه اجتماعی استفاده می‌کنند. این میزان بین جوانان ۱۸ تا ۲۹ سال ۹۶/۹ درصد، ساکنین مراکز استان‌ها ۸۶/۲ درصد و افراد با تحصیلات دانشگاهی ۹۵/۳ درصد است (ایسپا: ۱۴۰۱/۰۳/۲۳).

یک پژوهش به نقل از سایت We are Social تعداد استفاده‌کنندگان رسانه‌های اجتماعی در ایران در سال ۲۰۱۹ میلادی را ۴۷ میلیون نفر که معادل ۵۷ درصد از جمعیت کل ایران است، ذکر می‌کند. همچنین تعداد دریافت‌کنندگان رسانه‌ها از بستر موبایل را بالغ بر ۴۱ میلیون نفر می‌داند که ۵۰ درصد جمعیت ایران را شامل می‌شود. براساس آمار همین منبع در سال ۲۰۱۹ تعداد ۱۲۳ میلیون تلفن همراه در کشور وجود داشته که نسبت آن به کل جمعیت ۱۵۰ درصد است. همچنین ۷۲.۹۴ میلیون نفر در ایران دارای اینترنت بوده که

مطالعه میدانی عاملیت چندگانه و شبکه‌ای‌شده در اعتراض‌های اجتماعی ... (خلیل‌الله سردارنیا و هنگامه البرزی) ۴۷۵

ضرب نفوذ اینترنت را به ۸۹ درصد می‌رساند (حسین‌پور و رشیدی، ۱۴۰۰: ۱۱۹).

این داده‌ها نشان‌دهنده این امر است که چگونه جهان واقعی امروز در سیطره جهان مجازی قرار گرفته و آن را متأثر از خود کرده است. در ادامه پژوهش لیستی از مهم‌ترین کانال‌ها و پیج‌های تلگرام و اینستاگرام که طی سال‌های اخیر ماهیت و کارویژه اعتراضی داشته، آمده است. بررسی محتوای این کانال‌ها نشان داده است که با درج و نشر مطالب اعتراضی، عکس‌ها و ویدئوهای اعتراض‌ها، فراخوان‌های اعتراضی و ... در راستای آگاهی بخشی و بسیج‌کنندگی افراد معترض مشغول بوده‌اند.

جدول ۶. لیست کانال‌های تلگرام و پیج‌های اینستاگرام با ماهیت اعتراضی

نوع شبکه	عنوان	آدرس
تلگرام	۱ کانال صنفی معلمان ایران	t.me/kasenf
تلگرام	۲ اتحادیه آزاد کارگران ایران	t.me/ettehad
تلگرام	۳ جنبش فرهنگی ایرانیان	t.me/jonbeshesarasarifarhangianiran
تلگرام اینستاگرام	۴ آمدنیوز «صدای آزادی»	t.me/Sedaiazadi @sedaiazadi
اینستاگرام	۵ رستاخیز ملی	@rastakhizemelli
تلگرام	۶ آگاهی	t.me/iranfard51
تلگرام	۷ جنبش ملی ما هستیم	t.me/KanaleMaHastim
اینستاگرام	۸ جنبش معلمان ایران	@jonbeshe_moalleman
تلگرام	۹ کمیته ملی اعتصابات و اعتراض‌های مدنی	t.me/freeiran99
تلگرام اینستاگرام	۱۰ آزادی	t.me/sepehrazadi @sepehr.azadi1
اینستاگرام	۱۱ صدای آزادی ایران	@Voic_of_freedom_of_iran
تلگرام	۱۲ اتحادیه کارگران سراسر ایران	t.me/poshe
تلگرام	۱۳ اعتراض مدنی بازار	t.me/Eterazebazar
تلگرام	۱۴ کهنه سربازان جنگ تحمیلی	t.me/joinchat/ZELIPIS9W-0yNTZk
اینستاگرام	۱۵ آزادی زنان - آزادی ایران	@Azadi_zanan
تلگرام	۱۶ اتحاد صنفی معلمان	t.me/ksenfii
تلگرام	۱۷ صدای کارگران بازنشسته کشور	t.me/Bazneshasteh_Tamin99
تلگرام اینستاگرام	۱۸ ایران اینترنت‌نشال	t.me/Iranintlv @iranintlv

ادامه جدول ۶. لیست کانال‌های تلگرام و پیج‌های اینستاگرام با ماهیت اعتراضی

نوع شبکه	عنوان	آدرس	نوع شبکه
اینستاگرام	۱۹	@vatan.doostan	وطن دوستان
اینستاگرام	۲۰	@sedayevatan	صدای وطن
تلگرام	۲۱	t.me/demokrat55	حزب دموکرات ایران
اینستاگرام		@demokrat.iran	
تلگرام	۲۲	t.me/GETehadbazneshastegan	اتحاد بازنشستگان
اینستاگرام	۲۳	@ksmi2001t	کانون صنفی معلمان ایران
تلگرام	۲۴	t.me/faraagir_E	اخبار اعتراض‌های مردمی
تلگرام	۲۵	t.me/TaranomAzadi2	گروه ترنم آزادی
تلگرام	۲۶	t.me/Domino_EE	دومینوی اعتراض‌ها و اعتصابات
اینستاگرام	۲۷	@Iran_eterazat_mardomi	اعتراض‌های مردمی ایران
تلگرام		t.me/FarsiVOA_tv	صدای آمریکا
تلگرام	۲۸	t.me/joinchat/VfSbyJLo9oYddk	جنبش بانوان ایران
تلگرام	۲۹	t.me/ireslahat	جبهه اصلاح‌طلبان ایران
اینستاگرام	۳۰	@moallemirani	معلم ایرانی
تلگرام	۳۱	t.me/AGAHIE_MARDOM	آگاهی مردم
تلگرام	۳۲	t.me/protestsandstrikes	اعتصابات و اعتراض‌ها
تلگرام	۳۳	t.me/sedaieimardom	صدای مردم (آمدنیوز)
اینستاگرام	۳۴	@sedaie_mardum	صدای مردم (سیاسی)
تلگرام	۳۵	t.me/iranbesoyezadi	ایران به سوی آزادی
تلگرام	۳۶	t.me/WhyWeNeedFeminism	چرا به فمینیسم نیاز داریم
اینستاگرام		@why_we_need_feminism.ir	
تلگرام	۳۷	t.me/Parklaleh98	جنبش بزرگ پارک لاله برای نجات ایران
اینستاگرام	۳۸	@gozaresh.tv	تلویزیون ایران فردا
تلگرام	۳۹	t.me/kashowra	کانال شورای هماهنگی تشکل‌های صنفی فرهنگیان ایران
تلگرام	۴۰	t.me/ir_Protests	وضعیت انفجاری ایران
اینستاگرام	۴۱	@workersonlinenews	اخبار آنلاین کارگران
تلگرام	۴۲	t.me/bbc_khabari	بی‌بی‌سی فارسی
تلگرام	۴۳	t.me/IranResistance	کمپین اعتراض‌ها و اعتصابات مردمی
تلگرام	۴۴	t.me/ofppi	سازمان مبارزه برای زندانیان سیاسی در ایران

مطالعه میدانی عاملیت چندگانه و شبکه‌ای شده در اعتراض‌های اجتماعی ... (خلیل‌الله سردارنیا و هنگامه البرزی) ۴۷۷

بحث و نتیجه‌گیری

براساس پژوهش حاضر و طبق تحلیل محتوای متن مصاحبه‌های انجام‌شده با تعدادی از کسانی که در اعتراض‌های ۱۴۰۰-۱۳۹۶ شرکت کرده بودند در بخش اول مشخص شد که خواسته و تقاضای اکثر افراد مصاحبه‌شونده صبغه اقتصادی داشته است و انگیزه آن‌ها برای شرکت در اعتراض‌ها عمدتاً مسائل مربوط به معیشت و رفاه اقتصادی بوده است. با این حال انگیزه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی نیز وجود داشته و با توجه به آمار، از اهمیت بالایی برخوردار بوده است.

نکته جالب توجه این است که حتی دانشجویان مصاحبه‌شونده نیز انگیزه خود از شرکت در اعتراض‌ها را مسائل اقتصادی همچون گرانی، فقر و بیکاری ذکر کرده‌اند؛ البته سایر موارد نیز با توجه به جامعه آماری از اهمیت قابل توجهی برخوردار بوده و عدم توجه و رسیدگی به هریک از این مطالبات و خواسته‌ها که حداقل‌های ضروری برای جوامع پویا و زنده هستند قطعاً پایه‌های نظام و حاکمیت را متزلزل خواهد کرد.

با یک نگاه تاریخی - تطبیقی متوجه می‌شویم که در اعتراضات سال ۱۳۸۸ عاملیت بیشتر با دانشجویان و مطالبات عمدتاً سیاسی بوده است. در دی‌ماه ۱۳۹۶ و آبان ۱۳۹۸ عمدتاً قشر متوسطی که بر اثر بحران‌های اقتصادی فقیرتر شده مانند معلمان و طبقات پایین جامعه مانند کارگران و حاشیه‌نشین‌ها با محوریت مطالبات اقتصادی و در کنار آن مطالبات سیاسی و اجتماعی شرکت داشته‌اند. این امر نشان‌دهنده این است که بحث کیفیت زندگی امروزه به یکی از مهم‌ترین مباحث جوامع تبدیل شده است. *پژوهش‌های علمی و مطالعات فرهنگی*

جنبش جلیقه زردها در فرانسه یا جنبش ۹۹ درصد علیه ۱ درصد طی سال‌های اخیر نیز اهمیت این مفهوم را برای ما آگاه می‌سازد. آنچه در اعتراض‌های کنونی مشاهده می‌کنیم این است که عاملیت در این اعتراض‌ها گسترده‌تر شده است و اکنون تمام گروه‌های جامعه در اعتراض‌ها دخالت دارند. این گستردگی عاملیت‌ها با همگرایی رسانه‌ها و جامعه تقویت شده و انسجام ملی و ثبات سیاسی را تهدید می‌کند.

در بخش دوم پژوهش و درخصوص نحوه آگاهی و مطلع شدن مصاحبه‌شوندگان از اطلاعات و فراخوان‌های مربوط به اعتراض‌ها و زمان و نحوه شرکت در آن‌ها، استفاده از

شبکه‌های اجتماعی سایبری در رتبه اول قرار گرفته است. از بین شبکه‌های اجتماعی در فضای مجازی کانال‌های تلگرامی، اینستاگرام، توئیتر و گروه‌های واتس‌آپی به ترتیب بیشترین موارد استفاده را داشتند. در ادامه این طیف استفاده از شبکه‌های خبری ماهواره‌ای مانند صدای آمریکا (VOA) بیشترین استفاده را داشتند. پس از آن به ترتیب شبکه خبری بی‌بی‌سی فارسی، ایران اینترنشنال که چند ماه قبل از شکل‌گیری اعتراض‌های دی‌ماه ۱۳۹۶ ایجاد شد، شبکه منوتو و رادیوفردها بیشترین استفاده را داشتند.

شاید مهم‌ترین نکته‌ای که در جریان این اعتراض‌ها به ذهن متبادر می‌شود، بحث بی‌اعتمادی مردم و گروه‌های معترض و مطالبه‌گر به کانال‌های رسمی سیاسی همچون احزاب و جناح‌ها برای رساندن صدای خود به مسئولان و نخبگان حکومتی است. این بی‌اعتمادی باعث شده است این گروه‌ها به صورت مستقیم و از طریق اعتراض‌ها و اعتصابات خیابانی اهداف و مطالبات خود را دنبال کنند.

نکته مهم دیگر این است که در این قبیل اعتراض‌ها، با به هم پیوستن طبقات و اصناف و گروه‌های مختلف مردمی، شبکه‌ای از اعتراض‌های گسترده شکل می‌گیرد که حکومت‌ها را با چالش‌های جدی روبه‌رو می‌کند. از طرفی دیگر گسترش کاربرد فضای مجازی و سایبر در زندگی روزمره مردم در قالب شبکه‌های اجتماعی باعث هرچه نزدیک‌تر شدن اذهان و افکار به هم شده و به نوعی نقش کاتالیزور را در این گونه اعتراض‌ها ایفا کرده است. در واقع ناامیدی و خستگی مردم از شرایط ضعیف و متزلزل اقتصادی و اجتماعی و تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌گذاری‌های ناصحیح ریشه اصلی اعتراض‌ها بوده است و خیابان و رسانه‌ها ابزاری در جهت پیش‌برد و تسهیل آن بوده است.

برای جلوگیری از تشدید عوامل ریشه‌ای اعتراضات حفظ ثبات سیاسی کشور موارد زیر به نهادهای تصمیم‌گیری کشور پیشنهاد می‌گردد:

۱. تلاش جهت از بین بردن فقر و بی‌عدالتی: بی‌توجهی به فقر و نابرابری می‌تواند به تخریب سرمایه اجتماعی و در نهایت تضعیف انسجام ملی منجر شود. توجه به این امر نیز ضروری است که سیاست‌های کاهش فقر، لزوماً به کاهش نابرابری‌ها به‌ویژه نابرابری در توزیع فرصت‌ها نمی‌انجامد؛ بنابراین در سیاست‌های بهبود شاخص‌های فقر توجه به

مطالعه میدانی عاملیت چندگانه و شبکه‌ای شده در اعتراض‌های اجتماعی ... (خلیل‌الله سردارنیا و هنگامه البرزی) ۴۷۹
عدالت اجتماعی نیز باید مورد توجه قرار گیرد.

۲. بیان صادقانه مشکلات و چالش‌ها به مردم و ارائه تصویری باورپذیر از امکان عبور از چالش‌های اقتصادی و پرهیز از وعده‌های غیرقابل تحقق.

۳. برخورد قاطع با فساد و زمینه‌های ایجاد آن به‌ویژه در ارتباط با کارگزاران و دستگاه‌های اجرایی.

۴. توجه به نقش نهادهای واسط اجتماعی و سیاسی برای تقویت سیاست‌گذاری مردمی.

۵. بومی‌گرایی و جوان‌گرایی در مدیریت کشور: تقویت زمینه‌های جذب جوانان نخبه و شایسته در عرصه مدیریت کلان کشور و تصحیح نظام‌گزینش و استخدام به سمت شایسته‌سالاری و به‌کارگیری افراد متعهد و متخصص و حذف نظام‌های استخدامی رابطه‌ای، خویشاوندی، گروهی و سیاسی.

۶. نهادمندی اعتراضات و راهپیمایی‌ها؛ مطابق اصل ۲۷ قانون اساسی، تشکیل اجتماعات و برگزاری راهپیمایی‌ها مشروط به آنکه بدون حمل سلاح بوده و منحل به مبانی اسلام نباشد، آزاد است؛ اما سازوکاری برای تحقق اصل ۲۷ قانون اساسی فراهم نشده است و از این‌رو اعتراض‌ها و ناراضیتی مردم در بستر قانونی روی نداده است.

۷. در زمینه قومیت‌ها می‌توان با بهره‌گیری از ظرفیت‌های موجود در قانون اساسی به‌ویژه اصول پانزدهم^۱ و نوزدهم^۲ بسیاری از زمینه‌های تهدیدآمیز احتمالی آن‌ها را مدیریت و خنثی کرد. تمرکززدایی و تقویت دولت محلی، فرهنگ‌سازی و... نیز نقش مهمی را در جلوگیری و پیشگیری از ایجاد و گسترش تهدیدات علیه کشور دارند.

۸. تقویت طبقه متوسط به‌عنوان مهم‌ترین حامی دولت مدرن: هرچند آستانه تاب‌آوری پایین است اما مردم به‌لحاظ آسیب‌پذیری از مشکلات اقتصادی در شرایط یکسانی قرار ندارند و می‌توان آن‌ها را به‌طور کلی به سه طبقه تقسیم نمود: طبقه بالا، طبقه متوسط و طبقه پایین.

---

۱. اصل پانزدهم: زبان و خط رسمی و مشترک مردم ایران فارسی است. اسناد و مکاتبات و متون رسمی و کتب درسی باید با این زبان و خط باشد، ولی استفاده از زبان‌های محلی و قومی در مطبوعات و رسانه‌های گروهی و تدریس ادبیات آن‌ها در مدارس، در کنار زبان فارسی آزاد است.

۲. اصل نوزدهم: مردم ایران از هر قوم و قبیله که باشند از حقوق مساوی برخوردارند و رنگ، نژاد، زبان و مانند این‌ها سبب امتیاز نخواهد بود.

در این میان طبقه نخست و طبقه سوم به ترتیب کمترین و بیشترین میزان آسیب‌پذیری را خواهند داشت. در مقابل طبقه متوسط با توجه به کاهش درآمدهای خانوار و افزایش هزینه‌های گسترده در حال نزدیک شدن به طبقه ضعیف است. به بیان دیگر طبقه متوسط به‌عنوان مهم‌ترین حامی و هسته مرکزی تقویت سرمایه اجتماعی در حال تحلیل رفتن است.

منابع

- بیات، آصف (۱۳۹۱). *سیاست‌های خیابانی: جنبش تهی‌دستان در ایران*. ترجمه اسدالله نبوی. تهران: شیرازه.
- کاستلز، مانوئل (۱۳۹۵). *شبکه‌های خشم و امید: جنبش‌های اجتماعی در عصر اینترنت*. ترجمه مجتبی علیپور. تهران: نشر مرکز.
- کاستلز، مانوئل (۱۳۹۳). *قدرت ارتباطات*. ترجمه محمد آذری نجف‌آبادی. تهران: دفتر مطالعات و برنامه ریزی رسانه‌ها.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۹۷). *اعتراضات و ناآرامی‌های دی ماه ۱۳۹۶: تحلیل‌ها و برآوردها*. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- هالستی، لوله (۱۳۸۰). *تحلیل محتوا در علوم انسانی و اجتماعی*. ترجمه نادر سالارزاده امیری. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- حسین‌پور، روح‌الله، و رشیدی، احمد (۱۴۰۰). *اعتراضات دیماه ۹۶ از منظر تئوری جامعه شبکه‌ای پژوهش‌های راهبردی سیاست*، ۳۶ (۱۰)، ۱۰۹-۱۳۹. doi.org/10.22054/qps.2021.60359.
- 2829
- ایسپا، مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران، قابل دسترسی در: <https://ispa.ir>
- مدنی، سعید (۱۴۰۰). *آتش خاموش: نگاهی به اعتراضات آبان ۱۳۹۸*، گزارش داخلی، موسسه رحمان.
- مومنی راد، اکبر (۱۳۹۲). *تحلیل محتوای کیفی در آیین پژوهش: ماهیت، مراحل و اعتبار نتایج*. فصلنامه اندازه‌گیری تربیتی، ۱۴ (۴)، ۱۸۷-۲۲۲.
- نوروزپور، مرتضی (۱۳۹۸). *تحلیل اعتراضات سیاسی دی‌ماه ۱۳۹۶*. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۴ (۴)، ۱۸۵-۲۲۰. doi: 10.22034/ipsa.2019.391

References

- Bayat, A. (2000). *street politics, Tehidistan Movement in Iran*. translated by Asadullah Nabawi. Tehran: Shirazeh Publishing (In Persian).
- Bayat, A. (2010). *Life as Politics: How Ordinary People Change the Middle East*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Castells, E. (2017). *Networks of Anger and Hope: Social Movements in the Internet Age*.

مطالعه میدانی عاملیت چندگانه و شبکه‌های شده در اعتراض‌های اجتماعی ... (خلیل‌الله سردارنیا و هنگامه البرزی) ۴۸۱

translated by Mojtabi Qalipour, Tehran: Nashar Markaz (In Persian).

Castells, M. (2011). A Network Theory of Power. *International Journal of Communication*, 5, 773-787.

Castells, M. (2014). *The Power of Communication*. translated by Mohammad Azari Najafabadi, Tehran: Media Studies and Planning Office (In Persian).

Hajiani, E. (2018). *protests and unrest in January 2017; Analyses and Estimates*. Tehran, Strategic Studies Research Institute (In Persian).

Holsti, L. R. (2007). *Content analysis in social and human sciences*. translated by Nader Salarzadeh Amiri. Tehran: Allameh Tabatabai University Press (In Persian).

Hosseinpour, R., & Rashidi, A. (2021). protests of January 2017 from the perspective of network society theory. *Policy Strategic Researchs Quarterly*, 10 (39), 109-140 (In Persian).

Iranian Students Opinion Survey Center (ISPA). accessible at: <http://www.ispa.ir/Default/Index/fa> (In Persian).

Madani, S. (2020). *Fire Extinguished; A look at the protests of November 2019*. internal report, Rahman Institute (In Persian).

Mayring, Ph. (2000/06/30). Qualitative Content Analysis. *Forum: Qualitative Social Research*, FQS1 (2). at: <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1089>, at 2021/03/27.

Momeni-Rad, A. (2014). Qualitative content analysis in research: nature, stages and validity of results. *Educational Measurement Quarterly*, 4 (14), 187-222 (In Persian).

Nowroozpour, M. (2019). Analysis of political protests in January 2017. *Journal of Political Science*, fall, 14 (4), 185-220 (In Persian).

Shahi, A. & Abdoh-Tabrizi, E. (2020). Iran's 2019-2020 Demonstrations: The Changing Dynamics of Political Protests in Iran. *Asian Affairs*, 51 (1), 1-41.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی